

Demokratska transformacija Saveza komunista Hrvatske 1989.-1990.

Ćorić, Ivan

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:255956>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-05**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet u Zagrebu

Odsjek za povijest

Ivana Lučića 3

Ivan Ćorić

Demokratska transformacija Saveza komunista Hrvatske 1989.-1990.

Diplomski rad

Mentor: Tvrtko Jakovina, prof. dr. sc.

Zagreb, rujan 2024.

University of Zagreb

Faculty of Humanities and Social Sciences

Department of History

Ivana Lučića 3

Ivan Ćorić

Democratic Transformation of the League of Communists of Croatia 1989-1990

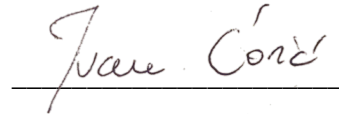
Master's Thesis

Supervisor: Tvrtko Jakovina, Ph.D.

Zagreb, September 2024

Izjava o akademskoj čestitosti

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je ovaj rad rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na istraživanjima te objavljenoj i citiranoj literaturi. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio rada nije korišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

A handwritten signature in cursive script, reading "Ivan Čović", is written above a horizontal line.

(potpis)

Zahvale

Stvaranje diplomskog rada ne započinje njegovim pisanjem niti razmišljanjem o datoj temi nego višegodišnjim usavršavanjem znanja i vještina potrebnih za njegov nastanak. Stoga bih zahvalio svim profesorima koji su mi tijekom studiranja prenijeli potrebne alate, usadili klice znatiželje i odškrinuli horizonte povijesnog znanja. U promišljanju teme ovog rada posebno su mi pomogli savjeti profesorâ i kolega koji su se u svom profesionalnom radu bavili promatranim razdobljem i problematikom, kojima želim uputiti srdačne zahvale. Napose zahvaljujem svojem mentoru i profesoru Tvrtku Jakovini, čiji su mi savjeti i opaske pomogli postaviti prava pitanja i pronaći put do odgovorâ na njih.

Značajan doprinos mojem shvaćanju pozadine i međusobnih odnosa osoba o kojima ćete imati prilike čitati u ovom radu dali su upravo sudionici ovih događaja. Njihova osobna involviranost u predmet mojeg istraživanja i dobra volja da svoja sjećanja podijele sa mnom bila su od velike važnosti za nastanak rada kojeg imate pred sobom, te im na tome zahvaljujem. Zahvaljujem i djelatnicima Hrvatskog državnog arhiva te Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, koji su mi znatno olakšali potragu za potrebnom arhivskom građom i literaturom i pomogli razumjeti povijesnu strukturu koju sam istraživao.

Na koncu, želim zahvaliti svojoj obitelji i bližnjima koji su bili sa mnom kroz cijelo vrijeme mog obrazovanja i nastajanja ovog rada. Njihova prisutnost i opažanja te razgovor s njima učinili su to razdoblje neizmjerljivo lakšim.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Modeli, metode i historijat istraživanja	5
2.1. Metodologija i pristup istraživanju demokratske tranzicije.....	5
2.2. Demokratska tranzicija u Hrvatskoj – stanje istraženosti.....	7
3. Iz socijalističke demokracije u demokratski socijalizam – Hrvatska, Jugoslavija i svijet.	9
4. Na putu prema demokratizaciji – SKH na kraju 1980-ih	12
4.1. Kriza demokratskog centralizma i nestranački pluralizam.....	12
4.2. <i>Vrijeme oslobađanja</i> – Osnovni pravci djelovanja SKH na reformi društva i SK.....	18
5. Jedanaesti kongres SKH	30
6. Stranka demokratskih promjena – priprema SKH za višestranačke izbore	38
7. Zaključak	49
8. Popis izvora	51
9. Popis literature	52

1. Uvod

Tijekom višedesetljetne prevlasti u politici Jugoslavije za vrijeme Hladnog rata, jugoslavenski socijalizam je doživio niz promjena koje su zadirale u srž te ideologije. Od zaokreta 1948.,¹ izazvanog prekidom prijateljskih odnosa sa zemljama Istočnog bloka predvođenih Sovjetskim Savezom do beskrajnih pokušaja nadogradnje socijalističkog samoupravljanja, počevši od njegovog uvođenja koncem 1949. do uvođenja koncepta udruženog rada u drugoj polovici 1970-ih, jugoslavenski su komunisti kroz neprestane reforme tražili put u socijalističko društvo. Reforme su uvijek bile mnogostruke, paralelno preobražavajući jugoslavensko društvo, politiku, ekonomiju i komunističku ideologiju. Pokušavajući pronaći put u socijalizam, one su jugoslavensko društvo nastojale unaprijediti i odgovoriti zahtjevima trenutka. Unatoč tome što jugoslavenska politika nije mogla ignorirati globalne i kontinentalne procese, koji su tijekom hladnoratovske epohe na različite načine pokazivali manjkavosti komunističkih sustava, u reformama koje je provodila do posljednjeg trenutka bila je prisutna utopistička crta. Liberalizacija nije bila pravocrtan proces i tome su svjedočili brojni potezi vlasti koji su kočili limitirane pokušaje demokratizacije sustava, najčešće u strahu od sovjetske intervencije ili otklizavanja u politički pluralizam². Tako su, primjerice, krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina 20. stoljeća znatno usporena liberalizacijska kretanja, u kojim su prednjačili hrvatski komunisti u okviru *Hrvatskog proljeća* i srpski vodeći kadrovi poput Latinke Perović i Marka Nikezića, tada sekretarice i predsjednika Predsjedništva Centralnog komiteta SK Srbije.³

Usporedno s društvom i ekonomijom, različite promjene doživljavala je i jugoslavenska Komunistička partija, od 1952. Savez komunista Jugoslavije. Komunistička partija Jugoslavije iz Drugog svjetskog rata izašla je kao aktivistička, revolucionarna organizacija čiji su članovi bili pravovjerni sljedbenici komunističke ideologije, spremni raditi na izgradnji socijalističkog društva. Mirnodopski razvoj politike u Jugoslaviji preobrazio je Komunističku partiju u organizaciju masovnog članstva s monopolom na vlast u zemlji. U prvo vrijeme nakon rata politički pluralizam je još uvijek postojao u okviru Narodnog fronta Jugoslavije, nalik onome

¹ Nakon prekida dobrih odnosa Jugoslavije i zemalja Istočnog bloka 1948. jugoslavenski je socijalizam ušao u fazu odmicanja od staljinističkog, totalitarnog tipa komunizma prema blažoj, prema riječima jugoslavenskih komunista, „izvornijoj” verziji popraćenoj samoupravnim projektom kao jednim od najprepoznatljivijih produkata; Usp. Tvrтко Jakovina; Martin Previšić, „Challenging the Cominform: Tito - Stalin Split 70 Years Later,” u: *The Tito-Stalin Split 70 Years After*, ur. Tvrтко Jakovina; Martin Previšić (Zagreb-Ljubljana: FF Press - Ljubljana University Press, 2020), 7-13.

² U vezi straha od potonjeg usp. Darko Dukovski, *Istra i Rijeka u Hrvatskom proljeću* (Zagreb: Alinea, 2007), 20.

³ Usp. Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918-2008* (Zagreb: EPH Liber, 2008), 463-481; 532-553.

što je postojalo u zemljama istočno od nastajuće *Željezne zavjese*. Rad svih stranaka u Jugoslaviji, osim Hrvatske republikanske seljačke stranke, zabranjen je vrlo brzo nakon sukoba sa Staljinom 1948. i njegovih optužbi za „razvodnjenost” uloge KPJ zbog toleriranja građanskih političkih opcija.⁴ Razilaženje sa sovjetskim mentorima okrenulo je partijsku politiku u Jugoslaviji potrebi stvaranja vlastitog socijalizma. Morala je postojati jasna distanca od krute staljinističke verzije koja će jugoslavensko društvo odvesti u demokratskiji i izvorniji socijalizam. Socijalističko samoupravljanje predstavljalo je odgovarajuće rješenje. Kontrolirano popuštanje stege međutim nije zadovoljavalo liberalno orijentirane pojedince u vlasti, koji su smatrali da je Partija napravila dovoljno za društvo i da je vrijeme da vlast prepusti nešto više demokratskom sustavu. To se prvenstveno odnosi na Milovana Đilasa, istaknutog komunista i jednog od najviših poslijeratnih državnih dužnosnika, koji je u prvoj polovici 1950-ih u nizu članaka kritizirao partijski monopol na vlast u zemlji a zbog čega je onda smijenjen s mjesta predsjednika Savezne skupštine. Bili su to prvi izrazi pluralističkih ideja unutar Partije, koji nisu bili dobro primljeni u partijskim forumima.⁵

Partija je 1952. preimenovana u Savez komunista Jugoslavije što je bio površinski odraz dublje reforme, koja je jednu revolucionarnu organizaciju preobrazila u platformu za nešto otvoreniju raspravu u okvirima socijalističke misli.⁶ SKJ se unatoč svemu nastavio liberalizirati, pa je na Sedmom kongresu 1958. godine u Ljubljani donesen novi program.⁷ Smjena Aleksandra Rankovića, potpredsjednika SFRJ i predvodnika centralističke struje u vrhu Partije, predstavljala je važnu točku u nastavku daljnje reforme u SKJ jer je označila prevagu reformističkih kretanja nad zagovornicima centralizma i unitarizma.⁸ Republička tijela Saveza komunista zato su sve više jačala čime se partija dodatno federalizirala ili *republikanizirala*.⁹ Takvi procesi u SKJ i jugoslavenskom društvu potkraj 1960-ih utrli su put događajima u

⁴ Sergej Flere; Rudi Klanjšek, *The Rise and Fall of Socialist Yugoslavia: Elite Nationalism and the Collapse of a Federation* (London: Lexington Books, 2019), 61-62.

⁵ Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije: 1945.-1991.-2003.* (Zagreb: Naklada Pavičić, 2003), 312-313.

⁶ Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*, 490; Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. -1991.: od zajedništva do razlaza* (Zagreb: Školska knjiga – Hrvatski institut za povijest, 2006), 293; Nekadašnji čelnik Gradskog komiteta Zagreb Slobodan Uzelac je rekao kako je upravo to najvažnija reforma SK, ali nikad nije zapravo provedena u djelo; Slobodan Uzelac, *Na strani svojih. Pola stoljeća u hrvatskoj i srpskoj politici* (Zagreb: Naklada Ljevak, 2023), 84.

⁷ Detaljnije je o tome pisao Milivoj Bešlin u Milivoj Bešlin, „Usvajanje Programa SKJ 1958. i reformske tendencije u jugoslovenskom društvu i partiji,“ u: *Komunisti i komunističke partije: politike, akcije, debate. Zbornik odabranih radova s Trećeg međunarodnog znanstvenog skupa Socijalizam na klupi, Pula, 28-30. rujna 2017.*, ur. Igor Duda (Zagreb-Pula: Srednja Europa – Sveučilište Juraj Dobrila u Puli, 2019), 11-35.

⁸ Aleksandar Ranković obnašao je dužnost potpredsjednika Jugoslavije, praktično je kontrolirao Službu državne sigurnosti i neslužbeno je smatran Titovim nasljednikom. Nakon optužbi za srpski šovinizam i birokratizam smijenjen je 1966. na 4. plenumu CK SKJ; Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*, 507.

⁹ Josip Mihaljević, „Liberalizacija 1960-ih godina - podloga Hrvatskog proljeća,“ u: *Hrvatska i Hrvatsko proljeće 1971.*, ur. Igor Zidić (Zagreb: Matica hrvatska, 2017), 270.

Hrvatskoj, koji su kasnije postali poznati kao Hrvatsko proljeće, a slične tendencije razvijale su se u Sloveniji, Makedoniji i, kako je već rečeno, u Srbiji.

Koncem 1960-ih liberalizacija društva i Partije dosegla je najvišu točku dotad, a po mnogočemu i u narednim desetljećima. Studentski pokret 1968., koji je obilježio svjetska društvena kretanja tog doba, nije zaobišao ni Jugoslaviju. Bio je to također trag liberalizacijskih kretanja iako su studentski prosvjednici bili ti koji su od vlasti tražili poštivanje uzusa vladajućeg socijalizma. Glavni proces koji je obilježavao jugoslavensku, a preko nje i hrvatsku Partiju bila je decentralizacija. Sastavni dijelovi Saveza komunista Jugoslavije počeli su voditi samostalnije politike u društvu i gospodarstvu. Na sjednici Politbiroa CK SKJ početkom 1962. čelni čovjek Jugoslavije, Josip Broz Tito pitao je prisutne je li uopće moguće spasiti državu od raspada s partikularnim republičkim interesima na prvom mjestu.¹⁰ Politički pluralizam u vidu višestranačja još je uvijek bio izvan bilo kakve rasprave, što nije značilo da mnogi nisu vidjeli potrebu demokratizacije u postojećim okvirima. Kulminacija tih procesa u Hrvatskoj bilo je Hrvatsko proljeće koje je nominalno završilo neuspjehom. Jednako su završili i naponi liberalnijih članova komunističkog vrha u Srbiji. Stvari se ipak nakon toga nisu u potpunosti vratile na staro, što se prvenstveno moglo vidjeti u jugoslavenskom ustavu iz 1974. Vrijedi dodati da su ustavne promjene provodili oponenti liberalizacijskih kretanja s početka tog desetljeća.¹¹

Iako liberalizacija nije prestala, sedamdesetih i osamdesetih u Hrvatskoj je usporila, prvenstveno zbog posljedica Hrvatskog proljeća. Ni savezna se Partija nije značajnije demokratizirala osim što je do druge polovice osamdesetih to bila decentralizirana *federacija* republičkih partija više negoli jedinstvena organizacija. Zahvaljujući takvom razvojnog putu, Partija nije doživjela demokratsku tranziciju kao homogeno tijelo koncem tog desetljeća. Rezultat je to federalističke prirode zemlje na čijem je čelu stajala, otvorenog nacionalnog pitanja i brojnih drugih čimbenika. Potrebno je reći da je jugoslavenski socijalizam bio ideokracija, s mnogim negativnim i nekim pozitivnim elementima; neprestano traženje novog puta koje je kroz eksperimente pokušavalo izazvati podražaj ili akciju odozdo.

¹⁰ Flere; Klanjšek, *The Rise and Fall of Socialist Yugoslavia*, 94. Savez komunista Jugoslavije sastojao se od republičkih i pokrajinskih SK koji su s vremenom stekli značajan stupanj autonomije u odlučivanju i kreiranju vlastitih specifičnih interesa.

¹¹ Ustav SFRJ iz 1974. sankcionirao je proces decentralizacije države koji se razvijao godinama. Republike su dobile velike ovlasti, od čega se najčešće izdvaja pravo na samoodređenje, a republička partijska vodstva dobila su priliku voditi samostalnije politike što je neposredno utjecalo na sudbinu SKJ u vrijeme demokratske tranzicije petnaest godina kasnije. Usp. Davor Pauković, *Usred oluje: Politička tranzicija u Hrvatskoj 1989./90.* (Zagreb: Srednja Europa, 2018), 22-23.

U ovom radu usredotočit ćemo se na demokratsku preobrazbu Saveza komunista Hrvatske od početaka diskusije o reformi političkog sustava u Hrvatskoj i Jugoslaviji u prvoj polovici 1989. godine do predizborne kampanje i prvih višestranačkih izbora u Hrvatskoj 1990. godine. Nakon uvodne će riječi biti će predstavljen primijenjeni modeli političke tranzicije i stanje istraženosti problematike ovog diplomskog rada. Po izlaganju tih uvodnih stavki predočit ćemo povijesni kontekst demokratskih promjena u Jugoslaviji i svijetu, u kojem su iste preobrazile i Savez komunista Hrvatske. Nakon toga preći ćemo na analizu primarnih povijesnih izvora, novinstva i literature koja govori o transformaciji SKH u demokratsku stranku. U radu ćemo nastojati objasniti kako je tekao put preobrazbe SKH u demokratsku stranku, koji su bili alternativni putovi i što je u ključnim trenucima utjecalo na vrh hrvatske Partije da posegne za dalekosežnim odlukama.

2. Modeli, metode i historijat istraživanja

2.1. Metodologija i pristup istraživanju demokratske tranzicije

Istraživati političku povijest neminovno uključuje upotrebu koncepata nastalih u okviru srodnih znanstvenih disciplina, prvenstveno politologije. Demokratska tranzicija i *tranzitologija* sastavni su dio proučavanja funkcioniranja i razvoja političkog sustava. Politička tranzicija, općenito govoreći, započinje propadanjem jednog političkog, u ovom slučaju autoritarnog sustava i nastankom demokratskog uređenja, nove autoritarne ili neke druge vlasti. Prva faza tranzicije obično se odnosi na rušenje starog sustava, a druga na konsolidaciju novog.¹²

Postoji niz teorijskih mogućnosti koje možemo primijeniti na demokratsku tranziciju u hrvatskom slučaju. Bitno je napomenuti da među istraživačima koji su se bavili poviješću i razvojem demokracije ne postoji suglasje oko toga treba li val demokratskih promjena u euroazijskim komunističkim sustavima krajem 1980-ih i početkom 1990-ih promatrati kao zasebnu pojavu ili kao dio vala demokratizacije, koji je zapljusnuo svijet od sredine 1970-ih do 1990-ih. Naime, po potonjoj teoriji *prvi val* demokratizacije dogodio se između 1828. i 1926., *drugi* između 1943. i 1963. a spomenuti, *treći val* je započeo 1974. godine.¹³ Ovakvu podjelu razvoja moderne demokracije na valove ustanovio je američki politolog Samuel Huntington, koji je smatrao da se postkomunistička demokratska tranzicija može svesti pod zajednički nazivnik s južnoeuropskim, latinoameričkim i drugim iskustvima demokratizacije.¹⁴ Toj se teoriji suprotstavio predstavnik njemačke transformacijske teorije Klaus von Beyme, koji je smatrao da demokratska tranzicija u postkomunističkim zemljama zbog svojih specifičnosti predstavlja zaseban, *četvrti val* demokratizacije.¹⁵ S obzirom na razlike među tranzicijskim iskustvima trećeg vala i onih koje von Beyme svrstava u četvrti val demokratizacije, u što spada i hrvatski/jugoslavenski slučaj, možemo se prikloniti potonjoj teoriji.

Budući da u ovom diplomskom radu proučavamo *case study* demokratske preobrazbe jedne komunističke partije, čije je izvorište prije svega u partijskoj eliti, kao važno teorijsko uporište poslužit će nam *teorija aktera* Guillerma O'Donnella i Phillipea Schmittera čiji je fokus

¹² Pauković, *Usred oluje*, 12.

¹³ Mirjana Kasapović, *Demokratska tranzicija i političke stranke: Razvoj političkih stranaka i stranačkih sustava u Istočnoj Europi* (Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 1996), 19-20.

¹⁴ Samuel P. Huntington, *Treći talas: demokratizacija na izmaku dvadesetog veka* (Zagreb-Podgorica: Politička kultura – CID, 2004).

¹⁵ Klaus von Beyme, *Transition to Democracy in Eastern Europe* (Basingstoke: Macmillan Press, 1996).

primarno orijentiran prema političkoj eliti koja provodi tranziciju. Osim toga, autori u svojoj teoriji političke tranzicije ističu i nejasnost pravila političke utakmice tijekom procesa tranzicije, što je vidljivo i u postupcima vodstva Saveza komunista u prijelaznom periodu.¹⁶ U svom djelu *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*¹⁷, Samuel Huntington dijeli političku tranziciju na tri tipa: *transformaciju, zamjenu i premještanje*, ovisno o međuodnosu vladajuće grupe i opozicije. Iako politička tranzicija u Hrvatskoj više odgovara trećem tipu, u kojem je tranzicija rezultat više ili manje zajedničkih napora vlasti i opozicije, na demokratizaciju Saveza komunista Hrvatske najveći je utjecaj imalo njegovo vlastito vodstvo. U ovom primjeru možemo reći da se radi o *transformaciji* Partije, što je zapravo bio slučaj s gotovo svim komunističkim partijama s monopolom na vlast.¹⁸

U oblikovanju spomenute metode studije slučaja vrlo bitan alat za postavljanje strukturnog okvira predstavlja njemačka transformacijska teorija, koju su razvili vodeći njemački politolozi tijekom 1990-ih a usavršio Wolfgang Merkel. Transformaciju sustava, o kojoj govori Merkel, proučavat ćemo na primjeru vladajuće partije, prije svega u svrhu istraživanja uloge SKH u hrvatskoj tranziciji i utjecaja tranzicije na razvoj SKH.¹⁹ Bitno je istaknuti i razloge za odabir Saveza komunista Hrvatske umjesto glavne razine, SKJ. Transformaciju Saveza komunista Hrvatske možemo dovesti u usporedbu s ostalim republičkim SK-ovima kako bismo stvorili sliku o tome što je utjecalo na demokratizaciju SKH. Jugoslavenska politička tranzicija predstavlja dobar objekt istraživanja za opisani pristup. U tome se oslanjamo na objašnjenje Carol Skalnik Leff koja govori o segmentaciji političkog prostora komunističkih federativnih sustava u uvjetima liberalizacije i demokratizacije. *Republičke* političke elite jačale su nauštrb *saveznih* što se odrazilo na karakter tranzicije.²⁰ Ove teorijske postavke predstavljaju samo neke od mogućih polazišta u objašnjavanju političke tranzicije jedne autoritarne u demokratsku stranku.

U diplomskom radu ćemo primijeniti kronološku metodu izlaganja po poglavljima. U glavnom će dijelu rada biti predstavljeni rezultati istraživanja, većim dijelom na temelju

¹⁶ Guillermo O'Donnell, Phillippe C. Schmitter, *Tranzicija iz autoritarne vladavine: Provizorni zaključci o neizvjesnim demokracijama* (Zagreb: Centar za politološka istraživanja, 2006), 9-10; Pauković, *Usred oluje*, 13-14.

¹⁷ Samuel P. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century* (Norman: University of Oklahoma Press, 1993); ranije smo spomenuli srpski prijevod ove knjige: Huntington, *Treći talas*.

¹⁸ Drugi tip tranzicije, odnosno *zamjena* kod Huntingtona se odnosi na demokratsku tranziciju u kojoj glavnu riječ vodi opozicija; usp. Pauković, *Usred oluje*, 17.

¹⁹ Mirjana Kasapović, „Teorije transformacije u Njemačkoj 1990-2000,“ *Politička misao* 3 (2000), 49-50.

²⁰ Carol Skalnik Leff, „Democratization and Disintegration in Multinational States: The Breakup of the Communist Federations,“ *World Politics* 53/2 (1999), 205-235.

primarnih izvora upotpunjenih literaturom. S obzirom na to da je jedan od ciljeva rada stvoriti sliku iz perspektive aktera uključenih u događaje, od određene važnosti biti će i memoarska literatura.

2.2. Demokratska tranzicija u Hrvatskoj – stanje istraženosti

S pravom možemo tvrditi da je proučavanje političke tranzicije, u znanosti neformalno nazvano *tranzitologijom*, postalo dio povijesne znanosti. Ovaj tradicionalni dio politologije proučavan je po uzusima te znanosti i kad je u pitanju hrvatsko odnosno (post)jugoslavensko iskustvo. To je jasno vidljivo i u prethodnom potpoglavlju; postoji nepresušna politološka literatura koja nudi teorije i koncepte nužne za proučavanje ove problematike. Istraživanje političke tranzicije u Hrvatskoj, posebice kad je u pitanju uloga vladajućeg Saveza komunista, postalo je dodatno olakšano u drugoj polovici 2010-ih kada je arhivska građa Centralnog komiteta SKH u Hrvatskom državnom arhivu postala dostupna bez dozvole. Ovaj fond sadrži dokumentaciju nastalu radom SK, a posebnu vrijednost za istraživanje demokratskih promjena imaju magnetofonski zapisi sjednica Centralnog komiteta, Predsjedništva Centralnog komiteta, različitih sjednica sa predstavnicima intelektualaca, radnika i drugih društvenih skupina. Unatoč tome, dobar dio gradiva iz 1990. godine, posebno građa nastala nakon preimenovanja SKH u Savez komunista Hrvatske – Stranka demokratskih promjena i prvih višestranačkih izbora u svibnju, nije dostupan.²¹ Ovaj dio građe pomogao bi nam u opisivanju konsolidacije SKH kao najjače opozicijske stranke u demokratskim uvjetima, koja se onda preobražavala u Socijaldemokratsku partiju Hrvatske.

Za stvaranje potpunije slike o preobrazbi SKH od velike važnosti nam je i tisak tog vremena. Najčitnije dnevne, tjedne i druge novine u sutonu socijalizma u Hrvatskoj mogle su dosta objektivno izvještavati, što nije bio slučaj u mnogim zemljama bloka *narodne demokracije*, pa ni u nekim jugoslavenskim republikama. U ovome radu koristit ćemo službeni list Saveza komunista, *Komunist*, tiskovinu koja nam je važna za proučavanje mogućnosti razvoja transformacije političkog sustava i Saveza komunista u Jugoslaviji. Pored službenih

²¹ Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskom gradivu i arhivima od 4. svibnja 2017. istraživačima je postalo dostupno svo gradivo nastalo prije donošenja *Božićnog ustava*, 22. prosinca 1990. Donošenjem novog Zakona o arhivskom gradivu i arhivima u srpnju 2018. dostupnost gradiva je regulirana samo za gradivo nastalo do 30. svibnja 1990. Manji dio dokumenata nastalih nakon konstituiranja prvog višestranačkog sabora je i dalje dostupan u Hrvatskom državnom arhivu. Tatjana Šarić, Marijana Jukić, „Partija u arhivskim spremištima – što očekivati?“, u: *Komunisti i komunističke partije*, ur. Igor Duda, 227-228.

očitovanja vrha Partije i pretkongresnih dokumenata koji su objavljivani, veliku vrijednost posjeduju kolumne i drugi članci stalnih komentatora društvenih i političkih zbivanja.

U opisivanju utjecaja pojedinaca na proces preobrazbe SKH oslonit ćemo se na memoarska djela i objavljene dnevnikne istaknutih članova Saveza komunista i intelektualaca. Tako ćemo primjerice uključiti više ili manje svakodnevna opažanja Dušana Bilandžića²² i Slobodana Uzelca.²³

O političkoj tranziciji postoji relativno opsežna politološka literatura, kako je već naglašeno. Demokratska tranzicija bila je jako prisutna među istraživačima, prvenstveno 1990-ih odnosno za vrijeme i neposredno nakon što je zahvatila bivše komunističke euroazijske zemlje. Riječ je uglavnom o komparativnim analizama nacionalnih slučajeva tranzicije. U hrvatskom ili jugoslavenskom slučaju to nije bilo baš tako, zbog različitih razloga. Strani istraživači uglavnom nisu htjeli s ostalim primjerima uspoređivati zemlju u kojoj je trajao rat. Iako su se povjesničari kvalitetno bavili tematikom hrvatskog iskustva tranzicije i dosada, tom se tematikom nisu bavili dovoljno u usporedbi s temom rata koji je uslijedio.²⁴ Značajan pomak na tom polju napravila je knjiga Davora Paukovića *Usred oluje: Politička tranzicija u Hrvatskoj 1989./90.*, koja je u analizi među prvima koristila arhivsku građu CK SKH. Iako se ne radi o historiografskom radu, dugo je za proučavanje ove problematike polazišna točka bilo publicističko djelo Darka Hudelista *Banket u Hrvatskoj*.²⁵ Autor je u svojoj knjizi vrlo spretno prikazao odnose među glavnim akterima u odlučujućim trenucima za nastanak demokracije u Hrvatskoj. Za kontekstualizaciju događaja važne su i brojne sinteze hrvatske i jugoslavenske povijesti u kojima autori, ovisno o tome naglašavaju li nacionalno pitanje, ekonomsku krizu, socijalne probleme ili nešto drugo, nude objašnjenje potrebe za temeljitim političkim promjenama u Jugoslaviji.

Unatoč tomu što je literatura o političkoj tranziciji u Hrvatskoj relativno opširna, možemo podvući to da postoji velik prostor za istraživanje mogućnosti razvoja i uspoređivanje sa sličnim slučajevima. Sa širenjem mogućnosti arhivskog istraživanja ove tematike taj prostor

²² Dušan Bilandžić, *Povijest izbliza – memoarski zapisi 1945.-2005.* (Zagreb: Prometej, 2006).

²³ Uzelac, *Na strani svojih.*

²⁴ Ovakva se situacija ipak promijenila nakon završetka rata u Hrvatskoj pa su nastali i radovi o konkretno hrvatskom slučaju transformacije Saveza komunista, primjerice: Paula M. Pickering, Mark Baskin, „What is to be done? Succession from the League of Communists of Croatia,“ *Communist and Post-Communist Studies* 41/4 (2008), 521–540.

²⁵ Darko Hudelist, *Banket u Hrvatskoj. Prilozi povijesti hrvatskog višestranačja 1989-1990.* (Zagreb: Centar za informacije i publicitet, 1991).

u historiografiji dodatno dobiva na značaju. To nam je bio između ostaloga i poticaj za istraživanje problematike demokratske preobrazbe Saveza komunista Hrvatske.

3. Iz socijalističke demokracije u demokratski socijalizam – Hrvatska, Jugoslavija i svijet

Osamdesete godine 20. stoljeća ubrzale su ono što se naziralo već desetljeće ranije. Socijalističke zemlje, čiji se broj u drugoj polovici 1970-ih nešto povećao, generalno govoreći počele su gubiti ekonomsku utrku s kapitalističkim Zapadom. Sve je brže nestajala granica između *drugog* i *trećeg* svijeta, koji su se u žargonu zapadnih ekonomista i političara, ali i latinoameričkih ljevičarskih intelektualaca, počeli stapati u *Globalni Jug*. Nekadašnja bipolarnost svijeta po ideološkoj osnovi prešla je na teren ekonomije i otkrivala goleme poteškoće nošenja planskih gospodarstava s krizom, na koju su zapadne ekonomije donekle odgovorile neoliberalnom politikom. Socijalističke zemlje bile su primorane surađivati sa Zapadom, a u tome su komparativnu prednost imale one koje su gajile takve odnose od ranije. Jugoslavija je svakako bila jedna od takvih, iako joj ni taj čimbenik nije mogao značajno pomoći u ublažavanju krize. Noviji istraživački pokušaji nude objašnjenje da je ekonomska tranzicija tih zemalja, prvenstveno u socijalističkom dijelu Europe, započela skoro pa desetljeće ranije.²⁶ Vladimir Gligorov, primjerice, zaključuje kako je bilo potrebno u zemlju pustiti strana ulaganja i Jugoslavija bi puno ranije značajno smanjila dugove.²⁷ U tom bi slučaju i ekonomska tranzicija izgledala drugačije.

Jugoslavenska politika je tako prema kraju 1980-ih poboljšavala odnos s Europskom zajednicom, prvenstveno u ekonomskom smislu. Dolazak Ante Markovića na čelo Saveznog izvršnog vijeća i inauguracija njegove ekonomske reforme označila je vrhunac te politike.²⁸ Iako su jugoslavenske vlasti uživale podršku EZ protiv bilo kakvih podrivanja poretka iznutra, vrijeme je pokazalo da nisu svi dijelovi Jugoslavije bili jednako orijentirani prema mogućnosti dublje suradnje s EZ. Najzapadnije jugoslavenske republike Slovenija i Hrvatska, koje su

²⁶ Tu se radi o *dugoj revoluciji* koja bi mogla, barem djelomično poslužiti i kao interpretativni odgovor na pitanje pokretača tranzicije u pojedinačnim slučajevima; usp. James Mark, Bogdan C. Iacob, Tobias Rupprecht, Ljubica Spaskovska, *1989: A Global History of Eastern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019), 10-15.

²⁷ Vladimir Gligorov, „Pogrešni politički odgovori na privrednu krizu“ u: *Jugoslavija: poglavlje 1980-1991.*, ur. Latinka Perović, Husnija Kamberović, Nenad Makuljević, Božo Repe, Tvrтко Jakovina, Šerbo Rastoder (Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2021), 388-390.

²⁸ Konkretnu ekonomsku pomoć Jugoslavija je dočekala tek 1991., kad su spomenute reforme postale generalno irelevantne pred problemima nastupajućeg rata; Pauković, *Usred oluje*, 139.

istovremeno bile i najrazvijenije, imale su najviše ekonomskog i političkog kapaciteta za približavanje Europskoj zajednici. Osim što se to moglo vidjeti kroz sudjelovanje u inicijativama poput regionalne grupe Alpe-Adria, i europski su političari to tako razumjeli.²⁹ Vodstva tih dviju republika vodila su takvu politiku kako u nastupu prema drugim dijelovima vladajućeg SKJ, pa tako i u vlastitim republikama. Ovo je optika kroz koju možemo promatrati razvoj i preobrazbu Saveza komunista Hrvatske u demokratsku stranku.

Na promjene unutar SK i cjelokupnog političkog sustava Hrvatske i Jugoslavije uvjerljivo su najviše utjecale političke promjene u sovjetskom lageru *narodne demokracije*. Bio je to uglavnom rezultat ideološke kompatibilnosti, unatoč velikim sustavnim razlikama. U drugoj polovici 1980-ih već opisana ekonomska utrka s ideološkim takmacima, ali i s vlastitim mogućnostima, toliko je opterećivala europska komunistička vodstva da su postali prisiljeni rješenja za krizu tražiti na političkom, u krajnjoj liniji ideološkom polju. Promjene su započele u ideološkom središtu, Sovjetskom Savezu, ponajprije zahvaljujući tamošnjem reformski nastrojenom čelniku Mihailu Gorbačovu. Njegovi planovi preobrazbe sovjetskog gospodarstva i otvaranja prostora za diskusiju u javnosti, koji se u prvo vrijeme doduše nisu razvijali željenom brzinom, prelili su se i u sovjetske satelitske zemlje Istočne Europe. Iako je jugoslavenski komunizam egzistirao u drugačijem kontekstu, zahvatili su ga slični procesi kao i zemlje Istočnog bloka. Prijedlozi reforme nisu bili isti; jugoslavenske su vlasti krenule putem uvođenja tržišnog gospodarstva na mala vrata dok su sovjetski vlastodršci pokušavali popraviti postojeći sustav. Nakon što je Gorbačov pozvao svoje satelite na slične reforme u postojećim okvirima,³⁰ u Jugoslaviji je tamošnji postojeći okvir iznjedrio prijedlog *nestranačkog pluralizma*, koji doduše nije postao trajno rješenje ali svakako pokazuje obrise procesa koji se odvijao. Pojam nestranačkog pluralizma odnosio se na oblik demokracije, koji bi bio utemeljen u okviru reformiranog Socijalističkog saveza radnog naroda, pri čemu bi Savez komunista i ostale društveno-političke organizacije sudjelovale u demokratskim procesima na više ili manje ravnoj nozi s alternativnim pokretima i pojedincima. Ovaj ćemo pojam pobliže objasniti u nastavku.

Jugoslavenski, odnosno hrvatski slučaj političke tranzicije snažno je oblikovao i dotadašnji poseban položaj Jugoslavije u međunarodnom političkom okruženju. Unatoč onome što smo rekli za odvijanje istovjetnih procesa kao u zemljama Istočnog bloka a unatoč

²⁹ Benedetto Zaccaria, „A Failed Transition: Ante Marković, the European Commission, and the End of the Cold War (1989–1990)“ u: *Breaking Down Bipolarity: Yugoslavia's Foreign Relations during the Cold War*, ur. Martin Previšić (Boston: De Gruyter Oldenbourg, 2021), 253-254.

³⁰ Pauković, *Usred oluje*, 128.

posebnom međunarodnom položaju socijalističke Jugoslavije, ista iznimka vrijedi u obrnutom smjeru; jugoslavenski komunisti nisu morali pažljivo oslušivati primjere iz Sovjetskog Saveza, niti su morali nužno strahovati od potencijalnih reperkusija ako potraže vlastiti put. Straha je bilo ponešto kod starijih komunista, koji su u svim ranijim prijelomnim trenucima svjedočili pripremama za sovjetsku invaziju. Dotadašnji vanjski neprijatelj zasebnog puta u promjene, u vidu staljinizma i njegovih kasnijih inkarnacija, tada je zamijenjen unutrašnjim dogmatskim kretanjima koja su prvenstveno izvirala iz srpskog komunističkog vodstva. U svome obraćanju članovima Centralnog komiteta SKH na sjednici 23. prosinca 1989. netom izabrani predsjednik Predsjedništva CK Ivica Račan povukao je paralelu između *antibirokratske revolucije*, kojom su srpski komunisti predvođeni Slobodanom Miloševićem osvajali politički prostor, i dan ranije svrgnutog režima rumunjskog diktatora Nicolae Ceaușescu. Crtu koja dijeli takve sustave od onih koji su okrenuti promjenama i demokratizaciji socijalizma Račan je provukao kroz Jugoslaviju, što je jasno ilustriralo unutardržavne posebnosti i buduće smjerove razvoja jugoslavenskih republika.³¹

Unatoč takvom pozicioniranju na „pravu stranu“ povijesti nasuprot tvrdokornih nacional-komunističkih atavizama minulog vremena poput Ceaușescuovog režima u Rumunjskoj, Envera Hoxhe u Albaniji ili Miloševićeve vlasti u Srbiji,³² komunistički vrh u Hrvatskoj jednako je osjećao mogućnost da ga sustigne sudbina kakvu su doživjeli gotovo svi komunistički režimi u Istočnoj Europi. Važno je promotriti trenutak u kojem su hrvatski komunisti odlučili prelomiti cijelu stvar i opredijeliti se za višestranačje i demokraciju. Kraj 1989. obilježio je vrhunac sloma komunističkih sustava, barem što se Europe tiče, i u vrlo kratkom roku narodne su mase uspjele srušiti Berlinski zid ili natjerati rumunjske vlasti na svrgavanje i strijeljanje spomenutog Ceaușescu. Komunistički su režimi u Istočnom bloku jedan za drugim padali, svaki s vlastitim povodom, tijekom i posljedicama.³³ Između opisanog nasilnog prijeloma i, primjerice, poljskog puta u kojem su vlast i opozicija na ravnoj nozi dogovarali budućnost zemlje nalazila se hrvatska pozicija. Hrvatski su komunisti opet, kao u prošlosti, odlučili primjerom vlastite reforme voditi zemlju u promjene, istovremeno se odričući monopola koji im je to nekoć omogućavao. Postojao je i komparativni nedostatak, koji je

³¹ HR-HDA, CK SKH, 1220, „Skraćeni zapisnik sa 3. sjednice CK SKH od 23.12.1989.“, kut. 42.

³² Usp. John T. Ishiyama, „Communist Parties in Transition: Structures, Leaders, and Processes of Democratization in Eastern Europe,“ *Comparative Politics* 27/2 (1995), 158.

³³ O tijeku događaja i razlozima pada komunizma u datom trenutku; usp. Tony Judt, *Poslije rata. Povijest Europe nakon 1945. godine*, 2. dio, prev. Petar Vujačić (Zagreb: V.B.Z, 2022), 222-224.

hrvatsku i uopće jugoslavensku političku tranziciju otežao, a on se odnosio na otvoreno nacionalno pitanje koje je uskoro postalo dominantan problem.³⁴

4. Na putu prema demokratizaciji – SKH na kraju 1980-ih

4.1. Kriza demokratskog centralizma i nestranački pluralizam

*Zaostajanje za zahtevima vremena po pravilu nije u članstvu već u rukovodstvu, i nastaje onda kada to rukovodstvo ne koristi impulse života, pokretačku snagu interesa ljudi. U tome treba da vidimo najtežu kritiku i samokritiku u Savezu komunista i da do kraja zaoštrimo kriterijume odgovornosti.*³⁵

Tako je predsjednik Predsjedništva CK SKJ Boško Krunic u uvodnom obraćanju delegatima na 1. konferenciji SKJ u svibnju 1988. opisao odgovornost partijskog rukovodstva za budućnost zemlje, njezine privrede ali i Partije. Iako te riječi nisu puno odstupale od tradicionalnog birokratskog metajezika vodeće društveno-političke organizacije, u kontekstu vremena u kojem su izrečene, one su imale dodatnu težinu. Bio je to tek uvod u reformsko doba koje će na koncu završiti raspadom Saveza komunista Jugoslavije na sastavne dijelove. Kako je Krunic naglasio, u raspravi o reformi političkog sustava nije bilo mjesta „retrogradnom“ višestranačju, cilj je bila socijalistička maksima nestranačke demokracije. Za provedbu ovakve zamisli bila je potrebna platforma koja bi okupljala različite društvene snage pod okriljem socijalističkih i samoupravnih interesa, a to je bio Socijalistički savez radnog naroda, najmasovnija društveno-politička organizacija i nasljednik poslijeratnog Narodnog fronta.³⁶

Nestranački pluralizam nastao je prvenstveno kao originalna ideja jugoslavenskih komunista. Temeljna misao te paradigme sastojala bi se od ravnopravnog sudjelovanja (što je trebalo biti predmet neke buduće diskusije) postojećih društveno-političkih organizacija i alternativnih pokreta/politički aktivnih pojedinaca u političkim procesima. Kako smo već rekli, ovaj nesvakidašnji i dotad neprokušani oblik političkog sustava bio je jugoslavenski izbor reformskog puta, sve dok ga iz središta rasprave nije istisnulo pitanje uvođenja višestranačke demokracije. Preobraženi Socijalistički savez radnog naroda bi u jugoslavenskom slučaju

³⁴ Juan Linz, Alfred Stepan, *Demokratska tranzicija i konsolidacija : Južna Evropa, Južna Amerika i postkomunistička Evropa*, prev. Đurica Krstić (Beograd: Filip Višnjić, 1998), 282-283.

³⁵ CK SKJ, *Konferencija SKJ, Beograd 29-31. maj 1988. Jačanje vodeće idejno-političke uloge, jedinstva i odgovornosti Saveza komunista u borbi za izlazak iz društveno-ekonomske krize* (Beograd: Izdavački centar Komunist, 1988), 10-11.

³⁶ Isto, 19.

poslužio kao proto-demokratsko tijelo za provedbu ideje nestranačke demokracije, a u promatranom kontekstu ta se pojava smatrala produktom posebnosti samoupravljanja.³⁷ Realističan opis nestranačkog pluralizma dao je član OK Trešnjevka na sastanku s P CK SKH nakon 11. kongresa SKH u prosincu 1989., kad je ta ideja već bila posve napuštena:

Dakle, mislili smo da ćemo sami prema sebi imati jedan kritičniji odnos, pokazalo se varljivim i onda smo sada u pretkongresnim materijalima došli na ideju nestranačkog političkog pluralizma koji bi trebao biti na neki način brana ili korektiv našoj vlastitoj monopolnoj poziciji. Drugim riječima, kada smo već propustili šansu i priliku da u ulozi svoje partijske svemoći pređemo i akceptiramo onaj Marksov pojam bespartijskog pluralizma, onda smo sada u svojevrsnoj poziciji partijske nemoći, da tako kažem naravno uslovno, prihvatili se pojma nestranačkog pluralizma, ali znamo da je on od monolitizma ka pluralizmu dakle bliže ovoj prvoj strani i skromna njegova reakcija.³⁸

Cijelu tu raspravu moguće je izvesti iz krize legitimiteta Saveza komunista. Tema preobražaja Partije bila je aktualna i na 13. kongresu SKJ, koji je održan koncem lipnja 1986. godine. Nestranački pluralizam kao opcija u partijskim krugovima počeo je sve više dobivati na važnosti s potrebom „toleriranja“ razlika na partijskim forumima, što je bila jedna od glavnih misli proisteklih iz rada 13. kongresa i temelj za rad 1. konferencije SKJ. Uvjetno rečeno, prebacivanje mjesta demokratskog centralizma s Partije na Socijalistički savez bilo je stečevina Konferencije i osnova za daljnju raspravu na republičkoj razini.³⁹

Prvu polovicu 1989. u najvišim instancama Saveza komunista Hrvatske obilježile su rasprave o pitanjima takve vrste pluralizma. Liberalizacija je već zahvaćala javni prostor i bilo je teško zatvoriti joj pristup političkoj sferi. Upravo u tom razdoblju nastaju prvi alternativni pokreti, kako je partijski vrh nazivao buduće suparnike u višestranačkoj utakmici. Koliko god su se ti novoosnovani politički pokreti, poput Udruženja za jugoslavensku demokratsku inicijativu ili Hrvatskog socijalno-liberalnog saveza, trudili ostati u okvirima zakonski dopustivog, toliko se vlast trudila osigurati minimum inkluzivnosti za te pokrete vodeći računa o nepovredivosti poretka. Glavna rasprava vodila se oko uloge i načina preobrazbe Socijalističkog saveza; primjerice na 24. sjednici CK SKH u veljači 1989. gdje je zaključeno da je njegov postojeći oblik ne odgovara zamisli nestranačkog pluralizma. Komunistička je vlast ipak morala tražiti opravdanja za izbor ove vrste političkog uređenja, o čemu govore i

³⁷ Pauković, *Usred oluje*, 64.

³⁸ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4741, „Magnetofonski zapisnik sa radnog dogovora s predsjednicima općinskih komiteta SKH, održanog 21. prosinca 1989. godine”.

³⁹ Usp. CK SKJ, *Konferencija SKJ*, 20; Pauković, *Usred oluje*, 49.

riječi Celestina Sardelića, jednog od istaknutih i reformski nastrojenih članova Predsjedništva CK, na sjednici Komisije za organizacionu i kadrovsku izgradnju Koordinacionog odbora Republičkog komiteta SSRNH u travnju iste godine, o tome kako nestranačkom pluralizmu treba dati priliku pred višestranačjem, uzimajući pritom dobre prakse od potonjeg.⁴⁰

O uvođenju pluralizma, pa i onog nestranačkog raspravljalo se u ovom razdoblju na više okruglih stolova. Na tim okupljanjima osim članova komunističkog vrha sudjelovali su i pripadnici opozicijskih pokreta i inicijativa. Iako se dobar dio okupljenih izjasnio u korist nestranačkog, odnosno bespartijskog pluralizma, bilo je onih koji su bez dileme smatrali da to neće uspjeti. Na okruglom stolu SSRN-a 3. travnja u Zagrebu Slavko Goldstein, jedan od osnivača Hrvatskog socijalno-liberalnog saveza, rekao je kako takav oblik političkog sustava možda ima uporište za uspjeh u Jugoslaviji, ali neće postojati nigdje drugo i to ne mora biti nužno dobro za Jugoslaviju. Nikola Visković, sveučilišni profesor i osnivač Zelene akcije-Split, u intervjuu za tjednik *Danas* rekao je kako bi isprva trebalo uvesti „ograničeni politički pluralizam“, dok se ne popravi stanje u zemlji, a potom i potpuni pluralizam. Zagovarači nestranačkog pluralizma najčešće su se pozivali na mogućnost nastanka nacionalističkih stranaka ukoliko bi se uvelo višestranačje, a bilo je i onih, poput Zdravka Tomca, koji su smatrali da postoji mnoštvo dobrih stvari koje su proistekle iz dotadašnjeg sustava i koje ne treba nužno poslati u ropotarnicu povijesti. Davor Pauković smatra kako je u to vrijeme prema javnosti jasno izražavan stav političkog vrha o nestranačkom pluralizmu, napominjući kako ga je predsjednik SSRNH Marijan Kalanj prenio kao ono što je dobro između višestranačja i jednostranačkog sustava, po njemu nazadnih oblika političkog uređenja.⁴¹

Ovakve rasprave, ali prije svega one koje su se vodile na saveznim partijskim forumima o budućim smjerovima razvoja Saveza komunista, izazvale su potrebu diskusije o pozicioniranju SKH u izmijenjenim uvjetima. Na 155. sjednici Predsjedništva CK SKH, održanoj 29. svibnja 1989., Mladen Žuvela je istaknuo nekoliko pitanja koja proizlaze iz partijskih rasprava na razini SKJ a koja su se duboko ticala budućnosti SKH:

- Savez komunista, po njemu, generalno uzevši funkcionirao je između svoje stare, monopolističke uloge i nove, još nepronađene.

⁴⁰ Isti, *Usred oluje*, 62-65.

⁴¹ Isti, 65-69.

- Osim toga, Žuvela je naglasio i to da SK mora pronaći svoju „novu“ klasu, na čijoj bazi bi ostvarivao legitimitet. To je prvenstveno rezultat potrebe za preraspodjelom rada, odnosno preobrazbe gospodarstva.
- Treće pitanje on je izveo iz činjenice da SK egzistira u multinacionalnoj okolini, u kojoj nacionalne ideologije igraju sve izraženiju ulogu.
- Prema Žuveli, postojalo je pitanje SK kao jamca postojanja socijalističkog sustava.
- Vezano na to, postavlja se i pitanje avangardnosti, odnosno *vlasti manjine nad većinom*, što je bilo temeljno pitanje preobrazbe Saveza komunista.

Osim tih osnovnih pitanja, rekao je kako postoji dakako i niz drugih poput problema neizvršavanja donesenih odluka odnosno nepoštivanja institucije *demokratskog centralizma*, što je predsjednik P CK SKH Stanko Stojčević dodatno naglasio davši primjer nedavnog Desetog kongresa SK Crne Gore i tamošnje procedure koju ne podržava Statut SKJ. On je postavio i još neka praktična pitanja za koja je smatrao da bi mogla u skorjoj budućnosti sustići SK, a tiču se stvari poput moguće zabrane bilo kakve komunističke partije i uvođenja vjeronauka u škole. Htio je time pokazati stvarne izazove demokratizacije sustava.⁴²

Napuštanje starih obrazaca djelovanja SKH, koje je kasnije snažno obilježilo razdoblje nakon 11. kongresa u prosincu 1989., počelo je uzimati maha već tada. Deprofesionalizacija funkcija u partiji je bila takav jedan proces. Tako je u periodu od 1988. do 1990. broj predsjednika predsjedništva općinskih komiteta koji svoju dužnost obavljaju profesionalno s 50% pao na 18%. U istom razdoblju broj profesionalaca na dužnosti predsjednika predsjedništva međuopćinskih konferencija i gradskih komiteta SKH, koji je u ranijem razdoblju iznosio svih 12 osoba na toj poziciji, pao je na 7. Uvedeno je i neposredno glasovanje članstva, a kandidati za funkcije dobili su obavezu predstaviti program svog djelovanja, čime je ojačana unutarpartijska demokracija.⁴³ Deprofesionalizacija kadra trebala je kroz statutarne promjene zahvatiti i vrh Partije. Predsjedništvo CK SKH, koje je dotad imalo 14 profesionalnih dužnosnika-članova, trebalo je smanjiti taj broj na 10 profesionalaca.⁴⁴

Stvari se ipak nisu pravocrtno kretale u smjeru prihvaćanja nekog, pa i okrnjenog oblika pluralizma i preobrazbe SK. U vrhu Saveza komunista Hrvatske i dalje je postojao strah od brze

⁴² HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4688, „Magnetofonski zapisnik sa 155. sjednice Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, održane 29. 5. 1989. godine“.

⁴³ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4691, „Prednaert izvještaja o radu Saveza komunista Hrvatske i njegovih organa između 10. i 11. kongresa SKH“.

⁴⁴ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4691, „Neka opredjeljenja u vezi sa Statutom SKJ, Statutom SKH i unutrašnjim odnosima u SKH“.

promjene. Kad se na 158. sjednici Predsjedništva CK SKH, koja je održana u drugoj polovici lipnja 1989. te je trajala tri dana, raspravljalo o prijedlogu sažetka rada CK između 10. i 11. kongresa, diskutiralo se i o promjeni izražavanja vodeće uloge Saveza komunista pri čemu je dobar dio članova Predsjedništva bio nenaklonjen drastičnijim promjenama uloge SK. Predsjednik Stojčević rekao je tada kako i dalje vrijedi maksima Edvarda Kardelja, ranije potpredsjednika Savezne vlade i člana P CK SKJ, prema kojoj samoupravni sustav treba revolucionarnu organizaciju dok se ne izbori sa svojim suparnicima. S obzirom na to da je Savez komunista *čeon borac sa radnicima za radničko samoupravljanje*, Stojčević je to htio postaviti kao “novu staru” osnovu za oblikovanje uloge SK i diskusiju o njoj.⁴⁵

U vodstvu SKH već su se tada iskristalizirale dvije struje; *dogmatska*, koja je zagovarala ostanak na starim postavkama funkcioniranja SK i političkog sustava ili barem usporavanje promjena, i *reformaska*, koja je zastupala promjene u smjeru daljnje liberalizacije i uvođenja pluralizma. Navedene Stojčevićeve riječi odavale su njegovu priklonjenost dogmatskoj struji u tom trenutku, iako je često težio i neutralnosti prema strujama u Predsjedništvu CK. Boris Malada, predsjednik Predsjedništva Međupćinske konferencije Split i jedan od predstavnika dogmatske struje, zaključio je kako, općenito govoreći, SK nije spreman za demokratsko natjecanje i zato treba gurati nestranački pluralizam dok se stvari ne poprave. Celestin Sardelić, predstavnik reformske struje u Predsjedništvu, izrazio je sumnju u mogućnosti nestranačkog pluralizma u trenutnoj situaciji, dok se nekoliko mjeseci ranije otvoreno zalagao za uvođenje istog.⁴⁶ Bio je to pokazatelj nedovoljne spremnosti vodstva SK i nezrelosti ideje nestranačkog pluralizma za provođenje u djelo.

U nastavku te sjednice raspravljalo se i o Statutu SKJ. Radna grupa Predsjedništva za pripremu izmjena i dopuna Statuta SKJ i Statuta SKH pripremila je pitanja za raspravu o toj temi i u njima se dotakla uloge SK u *socijalističkoj samoupravnoj demokraciji*. Radna grupa je prijedlog uokvirila tako da u Statutu SKJ treba regulirati ulogu SK koja proizlazi iz legitimiteta dobivenog na izborima i potporom radnih ljudi. U prijedlogu se navodi da SK ne može izvršavati ulogu drugih društveno-političkih aktera unutar SSRN. Ovi prijedlozi bazirani su na temeljnom programskom dokumentu za pripremu kongresa SKJ, *Osnovnim pravcima preobražaja SKJ*, i imali su uporište u načelnoj praksi samoupravnog sustava koji je bio na snazi. Ipak, rasprave pokazuju kako partijska elita nije bila spremna do kraja izvršavati načela

⁴⁵ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4691, „Magnetofonski zapisnik sa proširene 158. sjednice Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, održane 16.06.1989.“.

⁴⁶ Pauković, *Usred oluje*, 72-73.

koja su trebala dobiti pravo značenje uvođenjem demokracije u Socijalistički savez, kojeg su zastupnici reforme smatrali budućim protoskupštinskim tijelom.⁴⁷ Dva su modela daljnjeg razvoja Socijalističkog saveza bila na stolu, kad su posrijedi rasprave u Predsjedništvu CK. Jedan model jest sam po sebi označavao spomenuti „daljnji razvoj“, a ticao se *široko koncipirane Socijalističke organizacije*. Takav model odgovara ranije podrobno opisanom nestranačkom pluralizmu, i ne ograničava se na *radni narod* nego širi svoj doseg na *građane* kao političku kategoriju. Drugi se model odnosio na mogućnost nastavka stare *frontovske* politike organiziranja SSRN, koja se teško uklapala u pojam razvoja i reforme, s time da bi takav Socijalistički savez morao napustiti djelovanje koje ga veže za niz postojećih društveno-političkih organizacija.⁴⁸

Kad govorimo o raspravi komunističkog vrha o tome iz kojeg društvenog supstrata bi Partija u budućnosti trebala crpiti legitimitet djelovanja, a radilo se o klasičnom radništvu, tu nije bilo promjene ali vrijedi dotaknuti se načina na koji se partijsko vodstvo nastojalo pozicionirati u odnosu prema reformi koju je samo provodilo. To je vidljivo u smještanju političkog djelovanja u perspektivu radništva, koje je reforma i transformacija političkog sustava najviše trebala pogoditi. U svom osvrtu na *Prednacrt izvještaja o radu CK SKJ*, sekretar Predsjedništva CK SKH Dragutin Dimitrović rekao je:

*Nitko u svijetu nije reformu obavio bez dramatičnih potresa. Dakle, svijest o tome da je objektivno što se bune: klasični industrijski radnici, manje razvijeni i svi oni koje reforma pogađa treba biti jasno naglašena. Jednako tako treba biti jasno da iz te objektivne pozicije proizlazi i odgovarajući idejni sklop mišljenja. Isto tako da protivrječnosti reforme otvaraju ozbiljno pitanje realnih interesa ljudi i struktura kojim pripadaju. Dakle, reforma nije politikantsko igranje, već korjenita promjena u kojoj ima mnogo toga što je u realnom sukobu sa opredjeljenjima.*⁴⁹

Suprotno onom što je ranije istaknuo Mladen Žuvela, kako postoji potreba za pronalaskom „nove klase“ na koju će se SK osloniti, Dimitrović je naglasio borbu za interese radništva što se ni nakon 11. kongresa nije znatno promijenilo.

Dimitrović, koji je kasnije odigrao ključnu ulogu u osmišljavanju puta preobrazbe Saveza komunista Hrvatske, kroz ove je primjedbe zacrtao budućí program hrvatske Partije koji

⁴⁷ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4691, „Neka pitanja za raspravu o eventualnim izmjenama i dopunama Statuta SKJ i Statuta SKH, temeljenim na 'Osnovnim pravcima preobražaja SKJ' i sugestijama iz dosadašnjih rasprava u SKH“.

⁴⁸ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4691, „Magnetofonski zapisnik sa proširene 158. sjednice Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, održane 20.06.1989.“.

⁴⁹ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4693, „Primjedbe na 'Prednacrt izvještaja o radu CK SKJ'“, kut. 717.

je usvojila u procesu demokratizacije. U drugoj polovici 1989. koncept nestranačke demokracije počeo je rapidno gubiti na važnosti i kako su napredovale pripreme za 11. kongres SKH, čiji je termin održavanja određen za prosinac iste godine, opcija višestranačkog pluralizma sve je više istiskivala tu ideju iz rasprave. Nestranačka demokracija nastavila je živjeti u dokumentima za pripremu 14. kongresa SKJ i retorici nekih istaknutih komunista, ali joj ni to nije priskrbilo dobru budućnost. Konačan poraz ideja nestranačkog pluralizma doživjela je dan prije početka 11. kongresa, kad je partijski vrh pod pritiskom stvarnosti, tankom većinom odlučio dati priliku višestranačju.⁵⁰

4.2. Vrijeme oslobađanja – Osnovni pravci djelovanja SKH na reformi društva i SK

Da će Jedanaesti kongres proći u znaku promjene u vodstvu SKH se osjećalo mjesecima ranije. Ubrzanje u smjeru dubokih promjena dogodilo se među ostalim i zahvaljujući načelno sličnim zahtjevima u Srbiji, koji su se doduše formirali u okviru Miloševićeve antibirokratske revolucije, s tim da su u hrvatskom rukovodstvu zahtjevi za promjenom nastali u suprotnosti prema srpskima.⁵¹ Duboke je promjene komunistički vrh u Hrvatskoj nagovijestio nizom pretkongresnih dokumenata. Najvažniji među njima postao je poznat pod službenim nazivom *Osnovni pravci djelovanja SKH na reformi društva i SK*⁵², a u njemu je, među ostalim, bio sažet program demokratske reforme Saveza komunista. Rasprave o ovom dokumentu i njegov program sami po sebi su označili simboličan kraj jedne etape u raspletu povijesti komunizma u Hrvatskoj, koju je prvenstveno označavala razjedinjenost partijskog vrha i dominacija ideje nestranačke demokracije kao budućeg puta.⁵³

Jedna od prvih službenih rasprava o *Osnovnim pravcima* odvila se na 160. sjednici Predsjedništva CK SKH 6. srpnja 1989. Predsjednik Stojčević je tada dao prijedlog da se ustanovi radna skupina koju su činili Dragutin Dimitrović, Duško Dragun, Nikola Lapov i on.

⁵⁰ Usp. Hudelist, *Banket u Hrvatskoj*, 252. Unatoč tome neki potezi republičkih vlasti nakon kongresa povučeni su u maniri nestranačkog pluralizma, primjerice izmjene izbornog zakona koje su usvojene 19. i 20. prosinca 1989. u saborskim vijećima; Pauković, *Usred oluje*, 141.

⁵¹ Davor Pauković, „Posljednji kongres Saveza komunista Jugoslavije: uzroci, tijek i posljedice raspada,“ *Suvremene teme* 1/1 (2008), 21.

⁵² Ovaj dokument trebao je biti oblikovan u skladu s programskim dokumentom za 14. kongres SKJ, *Osnovni pravci preobražaja SKJ*, odražavajući dakako posebnost hrvatske partijske politike.

⁵³ Važni su za budućnost demokratske preobrazbe sustava i SK bili i ostali dokumenti, prvenstveno *Idejno-politička platforma za djelovanje SKJ u promjenama političkog sistema*, koja je također donosila temeljne programske postavke za budućnost demokratske tranzicije u Partiji i društvu.

Ova je skupina trebala u iduća četiri dana stvoriti radnu verziju prijedloga ovog dokumenta. Nacrt je trebala prekontrolirati urednička grupa u Predsjedništvu i predviđeno je da se do 20. srpnja nađe na stolu Centralnog komiteta SKH.⁵⁴ U raspravi o ovom i ostalim dokumentima Branko Caratan, član CK SKJ, rekao je kako je u *Prijedlogu izvještaja o aktivnosti i radu CK SKJ između 13. i 14. vanrednog kongresa* Partija dobila umnogome sporednu ulogu u demokratskim i liberalizacijskim procesima. Po njegovim riječima, radilo se o nešto modernijoj verziji ranijih, isprazno oblikovanih dokumenata koji su vješto zamagljivali stvarno stanje. Takvi dokumenti ne odgovaraju situaciji u kojoj se SK tada nalazio, rekao je Caratan. Ni ostali sugovornici nisu bili pretjerano zadovoljni tekstem izvještaja. Caratanov kolega iz Predsjedništva, Nikola Lapov je rekao kako tekst dokumenta može odgovarati ulozi jedne partije na vlasti ali ne i vodećoj snazi u zemlji. Podvukao je kako smatra da se na ovakvom dokumentu uopće ne može graditi reforma Partije. Vrlo plastičan prikaz problema *Prijedloga izvještaja o aktivnosti i radu CK SKJ*, a time i cijele situacije, dao je čelni čovjek Predsjedništva CK Stojčević:

*Vidite, kad se čita ovaj dokument – ja nemam namjeru da budem, kako se kaže, sudija – onda taj dokument imade svoja ovako dva osnovna obilježja. U jednom svom dijelu odiše duhom Partije na vlasti, koja se lomi sa jednom suvremenom Partijom koja neće da bude na vlasti. I to vidite u formulacijama, kad bi ovako gledali tekst kako je pisan, vidite kako se tu [onaj] tko je pisao lomio. Jednom bi iskazao s pozicije Partije na vlasti, a drugi puta s jedne druge...*⁵⁵

Kao rezultat rada spomenute radne skupine Predsjedništva CK nastalo je nekoliko teza pogodnih za daljnju raspravu, a koje su uobličene u dokument pod nazivom *Prijedlog osnovnih pravaca djelovanja SKH na ostvarivanju reforme političkog sistema*. Ova radna verzija budućeg programa počivala je na stečevinama zaključaka Prve konferencije SKJ a teze, koje su zasebno elaborirane, odnosile su se na problematiku socijalističke demokracije i političkog pluralizma, socijalističkog samoupravljanja, komunalnog sistema, skupštinskog sistema, socijalističke republike, jugoslavenskog federalizma, delegatskoga sistema i subjektivnog faktora, koji je u principu sadržavao pitanje preobrazbe Saveza komunista, jedne od središnjih figura u budućem demokratskom programu SKH.⁵⁶ Na 161. sjednici Predsjedništva CK razvila se diskusija o navedenim tezama. Dragutin Dimitrović govorio je o korelaciji sustava

⁵⁴ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4693, „Skraćeni zapisnik sa 160. sjednice Predsjedništva CK SKH od 06.07.1989. godine“ .

⁵⁵ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4693, „Magnetofonski zapisnik sa 160. sjednice Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, održane 06.07.1989. godine“.

⁵⁶ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4711, „Prijedlog osnovnih pravaca djelovanja SKH na ostvarivanju reforme političkog sistema“.

proizvodnje, političkog pluralizma i samoupravljanja. Po njemu individualizacija u proizvodnji daje temelj sličnim procesima u politici, u samoupravnim okvirima. Već tada su bile vidljive manjkavosti nestranačke demokracije kao potencijalnog političkog uređenja.⁵⁷

Na idućoj, 162. sjednici Predsjedništva CK održanoj 17. srpnja 1989. nastavljena je već poprilično razvijena rasprava o *Osnovnim pravcima*. Osim ustavnih promjena koje su trebale imati posebno mjesto u ovom dokumentu, predmet diskusije bilo je i pitanje reforme ekonomskog i političkog sustava. Dimitrović je naglasio kako pritom ne bi trebalo uzroke tražiti u greškama iz prošlosti i priznavati ih nego podcrtati kako su snažne promjene rezultat potreba novog vremena i stvari koje su izvan dohvata partijskih rukovodstava.⁵⁸ Posebno je važno reći da se razgovaralo i o stavu prema uvođenju pluralizma. Iako je tekst izvorno trebao sadržavati ranije prihvaćeno mišljenje o Socijalističkom savezu kao poligonu za uvođenje demokracije, Marin Buble, član Predsjedništva, rekao je kako to nikako ne može biti konačni cilj Saveza komunista, jasno upirući u višestranačje kao iduću fazu razvoja. S time su se složili i drugi koji su sudjelovali u raspravi, a Duško Dragun, koji je za sebe smatrao da inače nije naklonjen smjelim potezima, kazao je kako to treba još eksplicitnije reći.⁵⁹

Preobrazba političkog sustava i Saveza komunista igrala je vrlo bitnu ulogu i u diskusijama na razini osnovnih organizacija. Kao i na razini Centralnog komiteta, i tu se razvila tendencija prema bipolarnosti u stavovima o demokratizaciji. Iako je u tom trenutku većina pozitivnije ocjenjivala ovaj tip reforme, i dalje je postojao čvrst blok protiv uvođenja pluralizma u društvo i politiku. Kako je članku u *Komunistu* rekao Marin Jurjević, većina vodstava osnovnih organizacija možda nije znala što želi, ali je svakako znala što ne želi. Vladao je strah od „starog“, kapitalističkog poretka i to je uglavnom bilo ono što je pogonilo individualce na poziciji. Isto tako partijsko rukovodstvo nije željelo mogućnost eksalacije međunacionalnih sukoba ili upotrebe nasilja protiv opozicije, poput onog što se dogodilo na Trgu nebeskog mira u Pekingu u lipnju te godine.⁶⁰ Situacija je bila složena, kako je na početku rečeno konfuzna, jer su i vlast i alternativni pokreti imali su zakonsko ili neko drugo uporište za svoje inicijative. To se ponajprije odnosilo na postojeće društveno-političke organizacije, SSRN i SK koji su iz svojih, još uvijek nedorečenih javnih priopćenja i programskih dokumenata mogli izvlačiti

⁵⁷ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4711, „Magnetofonski zapisnik sa 161. sjednice Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, održane 12.07.1989. godine“.

⁵⁸ Ne treba zaboraviti da se ove rasprave događaju u vrijeme nasilno ugušenih prosvjeda na Trgu nebeskog mira u Pekingu i proslave 600. obljetnice bitke na Kosovu polju na Gazimestanu.

⁵⁹ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4712, „Magnetofonski zapisnik sa 162. sjednice Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, održane 17.07.1989. godine“.

⁶⁰ „Kakav socijalizam želimo“, *Komunist*, 7. srpnja 1989.

opravdanje za vaganje između nestranačkog i višestranačkog pluralizma kao i postupke, poput toga zašto UJDI ili HSLŠ nisu službeno registrirani. Da nije bilo takvih i drugih opozicijskih udruženja, koja su u pluralizmu imala svoj jedini interes, taj bi proces trajao još duže.⁶¹

Još veće nezadovoljstvo prijedlogom pravca reformi vladalo je na razini SKJ. *Osnovni pravci preobražaja SKJ*, glavni pretkongresni dokument koji je trebao oblikovati budućnost savezne Partije nakon predstojećeg 14. kongresa, još je više odgovarao ranije spomenutom Caratanovom opisu izvještaja o stanju između dvaju kongresa, kako se radi o još jednoj verziji zastarjelih dokumenata čiji je apstraktan sadržaj plod nebrojenih zatomljenih problema. Slične su riječi za taj dokument imali članovi Gradskog komiteta SK Makedonije u Skopju. Ipak, za razliku od hrvatskog partijskog rukovodstva koje je program reforme htjelo utemeljiti na trenutnim svjetskim političkim kretanjima a ne ispravljanju prošlih pogrešaka, makedonski su komunisti na umu imali očito kontinuitet demokratskih praksi kroz protekla desetljeća koji je Partiju doveo do rasprave o uvođenju pluralizma. Zoran Saveski u svom članku u *Komunistu* priznaje da se to čini paradoksalno, ali ipak kaže da je politički pluralizam u Jugoslaviji nakon Drugog svjetskog rata bio jači nego u suvremenosti.⁶²

Na 162. sjednici Predsjedništva CK SKH nakon rasprave odlučeno je da je *Osnovne pravce djelovanja SKH* potrebno pripremiti za sjednicu CK koja bi se održala u rujnu, nakon što se njegovi članovi vrate s godišnjeg odmora. Upravo za vrijeme godišnjeg odmora sekretar Predsjedništva Dimitrović sastavio je okvir za spomenuti dokument. Taj nacrt nastao je za njegova boravka na otoku Korčuli, po kojem ga Darko Hudelist naziva *Korčulanskim zapisima* a osnovnu reformsku struju unutar Predsjedništva CK, sastavljenu od Dimitrovića, Celestina Sardelića, Stjepka Gugića i Mladena Žuvele *korčulanskom četvorkom*.⁶³ Kad se Predsjedništvo vratilo na svoje radno mjesto u zagrebačkom Šetalištu Karla Marxa na broju 14, na sjednici ih je 28. kolovoza među materijalima za raspravu dočekaio dovršeni program pod nazivom *Osnovni pravci djelovanja SKH na reformi društva i SK*. Jedna od točaka bila je posvećena reformi SK, a njezina glavna postavka odnosila se na odustajanje od političkog monopola. Autor je u dokument nedvosmisleno uključio unutarpartijska neslaganja oko budućnosti ove reforme:

Budući [da] svijest o nužnosti promjene na ovoj osnovi, te o dinamici transformacije Saveza komunista nije jedinstvena, diskusija o reformi Saveza komunista je opterećena različitim

⁶¹ „Kakva pravila igre?“, *Komunist*, 21. srpnja 1989.

⁶² „Demokracija-ključ reformi“, *Komunist*, 21. srpnja 1989.

⁶³ Hudelist, *Banket u Hrvatskoj*, 214.

*pristupima koji su često i suprotstavljeni. Još je uvijek u Savezu komunista prisutna snažna svijest o efikasnoj, državnoj partiji koja bi uz prevladavanje unutarnjeg konflikta navodno mogla i dalje igrati snažnu povijesnu ulogu... Time se skreće pažnja sa centralnog mjesta borbe a to je kakav socijalizam trebamo graditi a da pri tome osiguramo civilizacijski priključak, odnosno aktivno oblikovanje svoje i svjetske današnjice i sutrašnjice.*⁶⁴

Podlogu za oblikovanje ovog dokumenta tvorilo je uvodno izlaganje Duška Draguna na 163. sjednici Predsjedništva CK kao i rasprava na 28. sjednici Centralnog komiteta.⁶⁵ O njemu se, kao što je rečeno, raspravljalo na 165. sjednici 28. kolovoza ali u okviru rasprave o svim programskim dokumentima. Polazni stav za ovaj dokument, ali i *Osnovne pravce preobražaja SKJ* bio je takav da se o reformi Partije mora razmišljati prije rasprave o statutarnim promjenama, što je bilo još jedno važno pitanje koje je ostalo neriješeno i nakon 11. kongresa SKH koncem 1989.⁶⁶

Na 166. sjednici Predsjedništva, održanoj 5. rujna 1989. rasprava o *Osnovnim pravcima* nalazila se na prvom mjestu u dnevnom redu sastanka. Celestin Sardelić, koji je i sam imao udjela u izradi teksta, rekao je da ovom dokumentu nedostaje još nekoliko stvari kako bi se mogao okvalificirati modernim političkim programom. Po njemu to je bio stav prema zaštiti okoliša, ljudskim pravima, birokratizmu i socijalnim problemima, u čiju su definiciju spadali najrazličitiji izazovi Savezu komunista i društvu. Marko Lolić je podvukao pojam mješovite društvene organizacije, pod čime se podrazumijevalo uvažavanje različitih razina ekonomskog razvoja jugoslavenskih republika, kao nešto samo po sebi nedorečeno i zbunjujuće, a što bi u osnovi trebalo implicirati fuziju *starog* i *novog* vremena. Ivica Račan, koji je u to vrijeme bio član Predsjedništva CK SKJ, toj je nedoumici doskočio mišljenjem kako bi tu mješovitost trebalo percipirati nijansirano i između ostalog u jednom teritorijalnom smislu, pri čemu je naglasio da, primjerice, nisu svi dijelovi Jugoslavije na istom stupnju industrijskog razvoja.⁶⁷

Predsjednik Izvršnog vijeća Sabora SRH Antun Milović je htio podijeliti tekst na tri dijela: reforma sustava, privredni sustav i neposredni zadaci. U razradi trostruke reforme, koja se i u ovoj podjeli donekle ocrtava, najslabije je opisana reforma SK, smatrao je Duško Dragan, iako je napomenuo da ostale dvije reforme u velikoj mjeri određuju njen pravac. Sekretar

⁶⁴ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4715, „Osnovni pravci djelovanja SKH na reformi društva i SK“.

⁶⁵ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4713, „Skraćeni zapisnik sa 163. sjednice Predsjedništva CK SKH od 24.07.1989. godine“.

⁶⁶ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4715, „Rezime rasprave sa 165. sjednice P CK SKH o Idejno-političkim osnovama za izmjene i dopune statuta SKJ“.

⁶⁷ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4717, „Magnetofonski zapisnik sa 166. sjednice Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, održane 05.09.1989. godine“, kut. 727.

Predsjedništva Dimitrović napomenuo je u raspravi o tekstu kako tekst ne smije izazvati dojam bježanja od odgovornosti za desetljeća vlasti te da treba paziti na heterogenost javnosti kojoj se SKH obraća.⁶⁸ *Osnovni pravci* pretvarali su se iz jednog klasičnog partijskog dokumenta, kakvih su se članovi CK načitali, u moderan stranački program prožet vjerom u promjenu umjesto birokratskom ispraznošću riječi, kakvom su vrvjeli dotadašnji pokušaji reforme.

Činjenicu da se hrvatsko partijsko rukovodstvo u tim danima snažnije založilo za mogućnost uvođenja pluralizma i prilagođavanja svog pretkongresnog programa tome podupirao je izlazak iz omraženog doba *hrvatske šutnje*, koja je dugi niz godina etiketirala partijsku politiku u Hrvatskoj. Antibirokratska revolucija tog je ljeta došla u Hrvatsku i njezini su pioniri u srpnju te godine u mjestu Kosovo kod Knina pokušali rekreirati odjek kakav je nekoliko dana ranije imao miting na Gazimestanu povodom šeststote obljetnice bitke na Kosovu polju. Hrvatsko partijsko vodstvo osudilo je ovaj skup i optužilo organizatore za nacionalizam, na što je pokrajinsko partijsko rukovodstvo Vojvodine uzvratilo optužbom za kršenje prava građana, što je još važnije – srpske nacionalnosti, na okupljanje. U beogradskom sjedištu CK SKJ održano je savjetovanje kako bi se stalo na kraj novonastaloj situaciji, ali i tu je stvar dodatno eskalirala zahvaljujući Celestinu Sardeliću, koji se odlučno suprotstavio politici antibirokratske revolucije. Osim što je to dodatno zaoštrilo odnose sa partijskim vrhom Srbije i njegovim satelitima, njegov neočekivano otvoren istup produbio je jaz među dogmatskom i reformskom strujom u SKH. Cijeli proces osamostaljivanja hrvatske partijske pozicije prema političkim promjenama otišao je u nepovrat.⁶⁹

Na svojoj 167. sjednici Predsjedništvo CK SKH usvojilo je službeno priopćenje u kojem je, unatoč unutrašnjim razlikama, nastojalo braniti zajedničke stavove i odlučnu politiku spram nasrtaja srpskog komunističkog vodstva. Svoju poziciju nazivalo je demokratskom, onom koja nastoji očuvati red i mir. Neprijatelj broj jedan je bio nacionalizam, hrvatski i srpski, ali je bilo jasno da je izvor tih problema u Beogradu i da je glavni krivac Miloševićeva politika koja je potpaljivanjem nacionalnog pitanja nastojala prokazati republička komunistička vodstva kao nesposobna. Stoga inzistiranje na reformi društva, države i Partije postalo je jedno od najvažnijih oružja u borbi SKH protiv tih snaga.⁷⁰ Mogućnost da se pokretači antibirokratske revolucije okome na Hrvatsku nije bila slaba. Kad je slovenska skupština 27. rujna 1989.

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ Pauković, *Usred oluje*, 91-92. Užarenu atmosferu i osobne pozicije sudionika ovog prijelomnog događaja odlično je opisao Darko Hudelist u: Hudelist, *Banket u Hrvatskoj*, 247-275.

⁷⁰ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4718, „Skrraćeni zapisnik sa 167. sjednice Predsjedništva CK SKH od 07. 09. 1989. godine“.

donijela amandmane na republički ustav, u kojima je zadržavala pravo na samoopredjeljenje i druga prava, slovenske su se vlasti našle na udaru svih saveznih političkih tijela, a pogotovo vodstva SK Srbije.⁷¹

U drugoj polovici rujna počele su i konkretne pripreme za 11. kongres SKH. Na 171. sjednici P CK SKH donesena je formalna odluka o održavanju kongresa kojom je sankcioniran najvažniji programski dokument *Osnovni pravci*, koji je ujedno predviđen kao tema kongresa.⁷² Na idućoj sjednici Predsjedništva sekretar Dimitrović ponovio je riječi izložene na 29. sjednici CK SKH o tome kako je SK na raskrižju i mora izabrati korake koji ga neće vratiti u položaj klasične partije.⁷³

Na toj je sjednici raspravljen glavni programski dokument za pripremu narednog kongresa SKH. U poglavlju *Razvoj samoupravljanja* trebalo je nedvojbeno dati do znanja da je samoupravljanje čimbenik kojim bi se trebalo graditi postindustrijsko društvo. Ono što je važno istaknuti za temu ovog rada, u poglavlju *Reforma Saveza komunista* članovi CK predložili su da uz izražen stav za ukidanje monopola Partije treba onemogućiti stvaranje bilo kakvog drugog monopola. Uz to, naglašeno je i kako se SK ne može odreći uloge u čuvanju vrijednosti federalizma i različitosti, koja ga sačinjava. U poglavlju *Koncept jugoslavenske sinteze* CK ističe kako bi u tekst trebalo ugraditi da se tržišni i politički interesi mogu konfrontirati jedino demokratskim putem, a ne nasilnim ili autoritarnim načinima. Tu su članovi CK podvukli privrednu reformu, borbu protiv inflacije i povezivanje individualnih i zajedničkih interesa kao stupove spomenute *jugoslavenske sinteze*. U poglavlju o razvoju vlasničkih odnosa naglašava se kako su svi oblici vlasništva prihvatljivi, s tim da se shvaćaju svi nedostaci društvenog oblika vlasništva. Centralni komitet je izrazio mišljenje da preobrazbu Socijalističkog saveza ne treba miješati u razmatranje slobodnog udruživanja građana s obzirom da se radi o zasebnoj organizaciji. Smatralo se kako nije potrebno uvoditi još jedno vijeće u Saboru i podcrtalo kako se SK odriče projiciranog hijerarhijskog ustroja preuzetog od republičkih vlasti te kako se ukida radni princip udruživanja komunista u osnovnim organizacijama. Za razliku od dijela članova Predsjedništva, članstvo CK zaključilo je kako prošla postignuća socijalizma treba dosljedno

⁷¹ „Bez nadglasavanja u bitnim stvarima”, *Komunist*, 6. listopada 1989.

⁷² HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4721, „Odluka o datumu održavanja i prijedlogu dnevnog reda Jedanaestog kongresa Saveza komunista Hrvatske“.

⁷³ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4722, „Magnetofonski zapisnik sa 172. sjednice Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, održane 20.09.1989. godine“.

afirmirati za buduće djelovanje. Na raspravi u CK predloženo je i kako bi se u tekst mogao unijeti jedan dio o urbanom razvoju kao načinu borbe s krizom.⁷⁴

O mogućim izmjenama u *Osnovnim pravcima* raspravljalo se i na sjednici Predsjedništva CK 27. rujna. Jedan od spornih segmenata dokumenta odnosio se na pojam *integralnog samoupravljanja*. Radilo se o obliku samoupravljanja kojeg se komunističko vodstvo kroz dokument imalo namjeru odreći, a glavni kamen spoticanja u tom kontekstu bila je nedefiniranost ovog pojma. Članovi Predsjedništva raspravljali su o tome što bi upotreba ovog pojma i odricanje od istog povlačilo za sobom. Radule Knežević, direktor Centra CK SKH za idejno-teorijski rad „Vladimir Bakarić“ i redoviti sudionik diskusija na sjednicama Predsjedništva CK, pod ovim je pojmom sažeo tri njegova objašnjenja: *izvođenje političke konstitucije i organizacije društva iz samoupravljanja, oblike neposredne razmjene rada SIZ-ova i samoupravljanje kao sistem društvene organizacije, a ne samoupravljanje kao oblik borbe radništva za vlastitu emancipaciju*. Slaven Ravlić, zaposlenik Centra za idejno-teorijski rad i aktivan sudionik sjednica P CK, istaknuo je kako sustav još nije ni dosegnuo integralno samoupravljanje da bi se moglo diskutirati o njegovoj promjeni ili odbacivanju. Raspravljene su i druge točke dokumenta, ali tu se većinom radilo o kozmetičkim, terminološkim prepravcima. Sudionici rasprave zaključili su kako je dobro što je u središte teksta stavljen pojedinac, prema kojem buduća politika mora biti krojena. Izraženo je također zadovoljstvo time što tekst dokumenta stremi znanstvenoj utemeljenosti, a to je nešto što je komunističkom vodstvu bilo potrebno u datom trenutku.⁷⁵

Razgovori o uvođenju višestranačja u to su vrijeme već zahtijevali konkretne poteze po tom pitanju. Na 175. sjednici raspravljalo se o tome na kojoj je zakonskoj osnovi uopće moguće zasnovati legalizaciju alternativnih političkih pokreta. Budući da postojeća legislativa nije mogla poslužiti za to, odlučeno je da će privremene odluke biti usvojene kako bi se to moglo provesti.⁷⁶

O pretkongresnim dokumentima vođena je rasprava i na lokalnoj razini. U zaključcima Predsjedništva Međuopćinske konferencije Varaždin isticalo se da je neobično važno uskratiti mogućnost unaprijed zagarantiranog političkog monopola bilo kojoj strani u demokratskoj igri,

⁷⁴ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4723, „Prijedlozi i sugestije za dopunu teksta dokumenta 'Osnovni pravci djelovanja SKH na reformi društva i SK'“.

⁷⁵ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4723, „Magnetofonski zapisnik sa 173. sjednice Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, održane 27.09.1989. godine“.

⁷⁶ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4731, „Skrraćeni zapisnik sa 175. sjednice Predsjedništva CK SKH od 16. 10. 1989. godine“.

uključujući i SK. Rukovodstvo ove međuopćinske partijske organizacije podcrtalo je neusklađenost programskih dokumenata, koji su pisani anakronim rječnikom i nisu odgovarali ozbiljnosti i posebnosti trenutne situacije.⁷⁷ Rukovodstvo općinske organizacije u Đakovu osvrnulo se na pitanje budućnosti institucije demokratskog centralizma. Smatrali su kako ustrajanje na demokratskom centralizmu može dovesti SK na marginu odlučivanja i biti opasna prepreka u reformi Saveza komunista.⁷⁸ Slične su ocjene donesene i na raspravama u vrhu MOK Sisak. U zaključcima o *Osnovnim pravcima preobražaja SKJ* komunisti sisačke regije bili su znatno podijeljeni po pitanju uvođenja pluralizma, ali kao i drugdje, sigurno je bilo to da SK treba promjenu i izlazak iz krize legitimiteta. S druge strane nešto optimističniji stavovi izneseni su po pitanju *Osnovnih pravaca djelovanja Saveza komunista Hrvatske na reformi društva i SK*. Za razliku od ranije spomenutih rukovodstava međuopćinskih i općinskih organizacija, sisačko međuopćinsko vodstvo izrazilo je pozitivne ocjene o jeziku kojim je ovaj dokument napisan. Smatrali su kako se radi o dobro sažetom i oblikovanom prikazu potreba budućeg razvoja Partije te kako se vidi jasno uočljiv odmak od ideološki obojanog prema znanstveno utemeljenom diskursu. Naglašeno je kako je ovaj dokument ponešto zakasnio, s obzirom na to da je već duže vrijeme postojala potreba za efikasnim rješenjem krize. Sve će to biti nedovoljno, podvučeno je na kraju, ako cjelokupan program ne bude shvaćen kao poziv na izgradnju otvorene, tolerantne i neograničavajuće politike i Partije⁷⁹. Razlike u zaključcima i percepciji Osnovnih pravaca mogu odavati i regionalne razlike u nacionalnom sastavu pojedinih rukovodstava SK.

Više ili manje slične stavove imala su i druga međuopćinska, općinska i gradska rukovodstva SKH, kao i komentatori političkih zbivanja. U svojoj analizi u *Komunistu*, Danko Plevnik je kritizirao promatrani dokument zbog njegove manjkavosti kao upute za buduće poteze i reforme.⁸⁰ Dokument je kritizirao i Milenko Predragović, koji je tvorcima *Osnovnih pravaca* zamjerio dvosmislenost u ekonomskom segmentu dokumenta, rekao je kako se radi o obrani savezne ekonomske politike a ne o čisto antiinflacijskom programu⁸¹. Tromost ovog programa bila je jasno vidljiva.

⁷⁷ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4735, „Sažetak rasprave sa općinskih izbornih konferencija“.

⁷⁸ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4735, „Prijedlog stavova i zaključaka o dokumentima za XI. kongres SKH“.

⁷⁹ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4735, „Informacija sa rasprava o pretkongresnim dokumentima Saveza komunista Hrvatske i Saveza komunista Jugoslavije“.

⁸⁰ Pauković, *Usred oluje*, 95-96.

⁸¹ „Ideološki kalupi budućeg razvoja“, *Komunist*, 20. listopada 1989.

Rezultati neposrednog izjašnjavanja članstva o kandidatima za rukovodeća mjesta u SKH objavljeni su na 30. sjednici Centralnog komiteta održanoj 18. listopada 1989. Izjašnjavanje, odnosno unutarpartijski izbori održani su 13. i 14. listopada i na njima je proveden princip predlaganja kandidata za funkcije. Izjašnjavanju je pristupilo oko 78 posto članova, što je u svom izlaganju na sjednici Mira Korkut-Slatković ocijenila kao pozitivan ishod.⁸² Predsjednik P CK SKH Stanko Stojčević također je pozitivno ocijenio izbore uz opasku kako na izbornoj listi nije bilo dovoljno mladih. Ivica Račan je rekao kako, uza sve, na tim izborima ipak nije postignut maksimalni potencijal koji Savez komunista mora dobiti.⁸³

Na 179. sjednici P CK SKH sumirane su informacije s javne rasprave i novinskih analiza Osnovnih pravaca. Idejni tvorac dokumenta, Dragutin Dimitrović rekao je kako će radna skupina kojoj je povjerena zadaća oblikovanja tog istog dokumenta sažeti zaključke nižih partijskih foruma.⁸⁴ Predsjednik Stojčević se nije složio s uključivanjem novinskih analiza u preinake dokumenta, jedino u svrhu rasprave na najvišim forumima Partije. Sekretar Dimitrović podsjetio je kako postoji i komparativna analiza SKH i nižih partijskih organizacija, što je onda prihvaćeno kao dodatan materijal namijenjen članovima CK za razmišljanje.⁸⁵

Nadograđeni tekst je formuliran i predstavljen na idućoj sjednici Predsjedništva CK. Sekretar Dimitrović podijelio je primjedbe na tekst u tri tipa:

- Prve, kako je rekao, odnose se na različite nejasnoće u tekstu.
- U drugom tipu opaski radi se o osvrtima na globalne okvire u kojima se hrvatske i jugoslavenske prilike razvijaju.
- Konačno, treći tip odnosio se na primjedbe koje iziskuju objašnjenje idućih poteza u prijelaznoj fazi razvoja Partije i sustava.

Među značajnijim primjedbama na reformu sustava Predsjedništvo je dobilo sugestije u vezi s dihotomijom građanin-radni čovjek. Radilo se o tvrdnjama da se kategorija “radni čovjek” mora napustiti u korist “građanina”. Dimitrović ističe da je napravljena i dosta uočljiva promjena u uvodnom dijelu, gdje je napuštena posebnost promjena u Jugoslaviji a naglašena je općenitost globalnih kretanja koja se nužno odražavaju na domaće prilike. Bilo je onih koji se nisu slagali s tim dijelom, primjerice Duško Dragun, koji je u problemima jugoslavenskog

⁸² „Neposredni utjecaj članstva na kadrovsku politiku”, *Komunist*, 20. listopada 1989.

⁸³ „Propušteno treba nadoknaditi”, *Komunist*, 20. listopada 1989.

⁸⁴ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4735, „Skrraćeni zapisnik sa 179. sjednice Predsjedništva CK SKH od 15. 11. 1989. godine“.

⁸⁵ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4735, „Magnetofonski zapisnik sa 179. sjednice Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, održane 15.11.1989. godine“.

komunizma i potrazi za rješenjem vidio posebnost koju nisu imali sovjetski sateliti u Istočnoj Europi. On je, stoga, podcrtao i samoupravljanje kao nit vodilju u reformama, ne zbog njegove važnosti kao nekoć izvoznog jugoslavenskog brenda već zbog sposobnosti “oslobađanja čovjeka i rada”. Mato Crkvenac je predložio da se te razlike u odnosu na druge komunističke zemlje unesu u uvodni dio, u smislu da je Jugoslaviju, unatoč posebnosti njenog socijalizma, zahvatila kriza koja se razvijala u Sovjetskom bloku. Celestin Sardelić je bio protiv toga; s obzirom na to da su u samoupravljanju pravljene greške, za koje će Partija onda morati odgovarati, potrebno je jasno istaknuti teške međunarodne okolnosti kao uzrok krize koja je iz tih grešaka nastala. Slično je mislio i Drago Dimitrović, koji je isticao važnost specifičnosti jugoslavenskih prilika. Tomislav Badovinac je izrazio mišljenje kako treba naglasiti poseban put jugoslavenskog socijalizma, s tim da on nije uspio, među ostalim zahvaljujući krizi međunarodnog socijalizma. Po njemu, to ne znači priznati da se od socijalizma više ništa ne da napraviti, nego upravo nastaviti na reformi kao osnovnoj paradigmi razvoja. Konfuziju je u raspravi izazivao koncept integralnog samoupravljanja. Sekretar Predsjedništva Dimitrović rekao je kako je tim terminom htio obuhvatiti instituciju udruženog rada. U raspravi o odnosu države i rada Dimitrović je rekao kako je taj problem vrlo efikasno riješen na Zapadu u okviru tamošnjih socijaldemokracija, te je samo stvar prihvaćanja tih rješenja. Nije, ipak, zaboravio napomenuti kako su socijalne razlike u Jugoslaviji veće nego na Zapadu i da u tome samoupravni identitet može igrati primjereniju ulogu.⁸⁶

Usvojeni prijedlozi dokumenata, a među njima i *Osnovnih pravaca*, predstavljeni su i na 31. sjednici CK 22. studenog.⁸⁷ Iščekivani 11. kongres SKH trebao je započeti uskoro, situacija u Jugoslaviji se sve više zaoštravala i potreba za temeljitim promjenama postajala je sve izraženija. Na sjednici P CK SKH 4. prosinca 1989. predstavljene su radne skupine su koje su trebale voditi različite aspekte kongresa.⁸⁸ Pripreme za kongres trajale su u užarenoj atmosferi sukoba slovenskog i srpskog vodstva oko *mitinga istine* koji je trebao biti održan u Ljubljani. Mjesec dana ranije pao je Berlinski zid, a u to vrijeme se u Čehoslovačkoj odvijala revolucija; komunizam u Istočnoj Europi je ušao u terminalnu fazu i postajalo je sve jasnije da je teško naći podršku u stanovništvu. U Hrvatskoj je postojalo samo jedno pitanje, koje je trebalo odrediti karakter nastupajućeg kongresa i čitavo razdoblje nakon njega; hoće li

⁸⁶ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4736, „Magnetofonski zapisnik sa 180. sjednice Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, održane 20.11.1989. godine“.

⁸⁷ „Utvrdjeni dokumenti za 11. kongres SKH“, *Komunist*, 24. studenog 1989.

⁸⁸ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4738, „Pregled formiranih radnih timova, radnih grupa i ekipa za organizaciono-tehničke pripreme 11. kongresa“.

komunističko vodstvo prihvatiti višestranačje kao budući oblik političkog uređenja? To pitanje trebalo je iz temelja odrediti i budućnost SKH, koji se morao pozicionirati u odnosu prema demokraciji, prema Savezu komunista Jugoslavije i novonastalim okolnostima u zemlji. Iako je reformističko krilo Partije sve više odnosilo prevagu, onaj dio članova partijskog vodstva koji se suprostavljao promjenama nije izgubio snagu i još je uvijek dovodio u pitanje kurs razvoja situacije.⁸⁹

⁸⁹ Usp. Pauković, *Usred oluje*, 115-116.

5. Jedanaesti kongres SKH

Dok su se članovi komunističkog vodstva Hrvatske pripremali za nadolazeći kongres, reformističko krilo Partije je moralo pronaći način da se njihove ideje konačno usvoje. Idejni tvorac *Osnovnih pravaca*, Drago Dimitrović, naposljetku je smislio način da uvjeri Predsjedništvo CK i predsjednika Stojčevića u nužnost prijevremenih izbora.

Dobar argument za to dala mu je udružena alternativa, koja je počela prikupljati potpise za uvođenje višestranačkih izbora. Dimitrović je to pred Stojčevićem, a onda i na sjednici P CK 10. prosinca predstavio na način da je potrebno biti korak ispred opozicijskih udruženja.⁹⁰ Na Zagrebačkom velesajmu istoga dana zavladao je šok. Taj *tajac koji je nastao* na sjednici CK, kako je primijetio član CK Nikola Jozić, imao je svoje opravdanje. U svom obrazloženju prijedloga, sekretar Dimitrović je upozorio kako se s tom idejom nije toliko ranije baratalo u raspravama zbog nedostatka zakonske osnove. Taj se susret, kao i mnogi dotad, ubrzo podijelio na osnovi zastupanja i protivljenja ideji demokratskih izbora. Dušan Čalić je ustvrdio kako ne treba slijediti primjer kolega iz drugih republika, koji naprečac donose odluke pod pritiskom opozicije. S odlukom o prijevremenim izborima nije se složio ni Boris Malada, tobože zbog potrebe da se u proces uključe državne institucije i društveno-političke organizacije kako SK ne bi bio u poziciji koje se želi odreći. Celestin Sardelić, žestoki zagovornik promjena, stao je u obranu odluke o prijevremenim izborima rekavši kako ne postoji više nijedna prepreka koja bi sprječavala nešto takvo.⁹¹ Ranije na sjednici Predsjedništva CK, na kojoj je vladala jednako uočljiva nevjerica, Sardelić je, na svoje vlastito, Dimitrovićevo i iznenađenje svih prisutnih, iznio osobno viđenje ovog problema, koje se gotovo u potpunosti podudaralo s Dimitrovićevim. Do njega su po svemu sudeći došli neovisno jedan o drugome.⁹²

Kongres je s radom počeo 11. prosinca 1989. Na prvoj plenarnoj sjednici, dio o reformi društva i Partije otvorio je predsjednik P CK Stojčević riječima o budućnosti Partije. Nju je rasteretio od pojmova koji nose breme minulog razdoblja, poput etatizma, birokratizma, egalitarizma i kolektivizma. Umjesto toga otvorio je prostor individualizmu, konkurentnosti, inovativnosti i motiviranosti. Naglasio je kako se hrvatska Partija sporo kreće poljem promjena i odluka, ali nije propustio navesti unutarjugoslavenske probleme kao jednu od kočnica u toj jednadžbi. Kad se dotaknuo reforme SK, Stojčević je podvukao odricanje od unaprijed

⁹⁰ Hudelist, *Banket u Hrvatskoj*, 192-198.

⁹¹ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4685, „Magnetofonski zapisnik sa 32. sjednice Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, održane 10.12.1989. godine“, kut. 704.

⁹² Hudelist, *Banket u Hrvatskoj*, 206-207.

zagarantirane vodeće uloge Partije. Kao što je zacrtano u *Osnovnim pravcima*, Savez komunista mora testirati svoj program demokratskim izborima i boriti se za vodeću ulogu u ravnopravnoj borbi s drugim političkim subjektima. Svoju društvenu bazu SK tražio je i dalje među radnicima i poljoprivrednicima, pripremljenim za informacijsko doba. Trendu opadanja broja članova SK je trebao doskočiti borbom za opće podružljavanje sredstava proizvodnje. Demokratski centralizam trebala je zamijeniti tolerancija prema suprotnom mišljenju i oslobađanje od strogo uokvirenog oblika marksizma. Okupljene na kongresu pozdravio je i Ciril Ribičič, član P CK SK Slovenije, koji je podržao napore vezane uz demokratske reforme. U osvrtu na stanje u svojoj republici naglasio je prilično suverenističke stavove po pitanju nametanja tuđeg shvaćanja demokracije i državnog uređenja, pogotovo onog kakvo je iznosilo srpsko rukovodstvo. Bio je to poziv okupljenima da pristanu uz pluralizam i snažne reforme političkog sustava.⁹³

Rad kongresa bio je podjeljen po komisijama, a za raspravu o reformi sustava bile su važne tri komisije: Komisija za reformu političkog sistema, Komisija za reformu privrednog sistema i Komisija za reformu SK.⁹⁴ Za okvire ovog diplomskog rada posebno je zanimljiv rad Komisije za reformu SK. Uvodno izlaganje je održao Tomislav Ribarić, koji je detektirao ključne probleme razvoja SKJ. S obzirom na to da su programski dokumenti često kompromisno stvoreni, rekao je Ribarić, rasprava o reformi nije na potrebnoj razini. Umjesto da se otvoreno razgovara o stvarnim problemima, rasprava je zapela u sferi ideologije, smatrao je. Ponovio je toliko puta izrečeni stav da SK mora od *partije vlasti* postati *idejno-politička snaga socijalističkog samoupravljanja*. Ribarić je podcrtao i Stojčevićeve riječi vezane uz napuštanje postojećeg oblika demokratskog centralizma i majorizacije jer ... *zaboravljajući na dijalektički odnos između većine i manjine, jer inicijative i inovacije oduvijek dolaze od nekog tko je u tom trenutku manjina, Savez komunista se izlaže opasnosti vlastite konzervacije*.⁹⁵

Bila je to važna pretpostavka za stvaranje moderne stranke; kritika uvijek mora moći biti prisutna. Rekao je da je demokratski centralizam izgubio na snazi federalizacijom Partije, pri čemu su sastavni dijelovi SKJ počeli izražavati autonomne stavove. Partija mora postojati zbog svog člana, a ne član zbog nje. Prema podacima koje je iznio, desetina članova SKH nije

⁹³ HR-HDA, CK SKH, 1220, „Magnetofonski zapisnik sa Plenarne sjednice 11. kongresa Saveza komunista Hrvatske, održanog 11., 12. i 13. prosinca.1989. godine“ , kut. 77; „Demokratski socijalizam - stvaralačko i pluralističko društvo“, *Komunist*, 15. prosinca 1989.

⁹⁴ „Kongres korjenitih političkih i kadrovskih promjena“, *Komunist*, 15. prosinca 1989.

⁹⁵ HR-HDA, CK SKH, 1220, „Magnetofonski zapisnik - Komisija za reformu Saveza komunista: I. dan rada komisije - 11. prosinca 1989. godine“ , kut. 78.

vidjela doprinos Partije razvoju društva, dok je jedna trećina smatrala da je taj doprinos nedovoljan. Istaknuo je na kraju kako će snaga SK biti provjerena kroz izbore, Savez komunista iza sebe ima prepoznate vrijednosti za koje se izborio i unatoč tome će jačati vlastitu odgovornost za prošle i buduće poteze.⁹⁶

Uvođenje pluralizma trebalo je odigrati ključnu ulogu u reformi Saveza komunista, a u tome nije mogao pomoći nadomjestak u vidu nestranačke demokracije. Ivan Kuzmić je ideju o reformiranom Socijalističkom savezu kao demokratskom forumu, koja je dotad već bila uvelike napuštena, usporedio sa starcem *koji oko sebe drži svoje odrasle sinove i kćeri, i ne dozvoljava im da se maknu od njegova koljena*. Ono što drži Savez komunista na istom mjestu je tjeskoba, rekao je Stipe Orešković, strah od neizvjesne budućnosti. On je rekao kako za njega prihvatljivo da Partija ustupi mjesto drugima, ukoliko ne smogne snage oblikovati nešto bolje od recikliranog socijalizma, ali je smatrao da Jugoslaviju čeka krvava budućnost bez lijeve alternative Savezu komunista. Kako bi se to izbjeglo potrebno je prihvatiti *europski socijalizam*, nastavio je Orešković, i ugledati se na zapadne lijeve stranke koje čine većinu u Europskom parlamentu. Dušan Dragosavac se nadovezao na to riječima kako se SK ne smije pretvoriti u onu konzervativnu snagu protiv kakve se desetljećima borio. Po njemu, bitno je prvenstveno dokinuti, kako je on to nazvao, *aparthejd* u Partiji, politiku stvaranja razlika među privilegiranim članovima i onima koji to nisu, kad se govori o pravu kandidiranja i biranja. S tom se konstatacijom nije složio Marinko Olujić, oko čega je onda nastala rasprava. Viktor Primorac je potvrdio diskriminirajuću praksu o kojoj je Dragosavac govorio i naveo kako je i njemu bilo preporučeno da odustane od kandidature, jer se navodno dosta funkcionara kandidiralo.⁹⁷

Nakon što je neimenovani delegat pozvao prisutne da se posvete raspravi o reformi Partije, Zvonko Zmazek je s ostalima podijelio opažanja o promjenama u osnovnim organizacijama SK. S obzirom na to da je u programskim dokumentima sačuvana strukturna podjela Partije po teritorijalnom i proizvodnom principu, kazao je, trebalo bi odvojiti osnovne organizacije od poslovnog aspekta poduzeća. Dušan Bilandžić je govorio o posljedicama uvođenja liberalne demokracije po komuniste. Naglasio je kako, uz sav strah od pogubnih mogućnosti uspinjanja nekog novog despota na vlast, reformirani model socijalizma ne dolazi

⁹⁶ HR-HDA, CK SKH, 1220, „Magnetofonski zapisnik - Komisija za reformu Saveza komunista: I. dan rada komisije - 11. prosinca 1989. godine“, kut. 78.

⁹⁷ Isto.

bez zapadnog tipa liberalne demokracije i nije moguće naći drugi odgovarajući okvir za njegov razvoj.⁹⁸

Bilandžić je već tada možda imao na umu neke buduće scenarije, dijelom i s obzirom na to da je u intervjuu za Radio Zapadni Berlin oko mjesec dana ranije objašnjavao kako će strukture svih istočnoeuropskih komunističkih sustava biti lakše srušiti nego ponuditi nešto novo, jer se usporedno sa socijalističkim razvijao paralelni sustav.⁹⁹ Na to se nadovezao Marin Jurjević, koji je Bilandžićevu ideju liberalne demokracije kao *otrova koji je potrebno primiti* smatrao jednim nužnim ali ne pretjerano velikim zlom, ako se ono uopće može tako nazvati, iz kojeg će proizaći dobro. Za hrvatske komuniste postoji samo jedan ispravan put, podsjetio je okupljene, a to je višestranačje i demokratska orijentacija SK jer na suprotnoj strani se nalaze nedemokratske, *antibirokratske* i unitarističke snage.¹⁰⁰

Da je Savezu komunista potreban nekakav praktičan potez, koji će činiti razliku od puke simbolike izražene u želji za reformom vodeće društveno-političke organizacije, bilo je jasno svima. Zdravko Gracin je izrazio nezadovoljstvo djelovanjem komunista na osmišljavanju i provođenju promjena, ali i onih koji su se angažirali na organiziranju alternativnih inicijativa i pokreta umjesto da su ostali u Partiji i energiju uložili u reformiranje SK.¹⁰¹ Upravo je pretakanje određenja programskih dokumenata u statutarne odredbe ostalo trajan nedostatak u kasnijem tijeku preobrazbe SKH jer ni u tim sudbonosnim trenucima za budućnost Partije nije postojao konsenzus oko stavova koje je osmislilo i iznijelo najviše partijsko rukovodstvo. Ovakva je situacija ostala poprilično nepromijenjena i nakon završetka 11. kongresa, kada je bilo potrebno osmisliti pristup problemima na dnevnom redu kongresa SKJ koji je održan u siječnju iduće godine.¹⁰² Raskorak među dugo proklamiranim stavovima i onima koji su relativno brzo ugrađeni u temelje 11. kongresa bio je ne samo uočljiv, nego je izazivao i pitanja. Danica Blažinčić je to pitanje postavila Komisiji za reformu SK, naglasivši da se ne radi samo o neprimjetnoj promjeni političkog kursa, nego o nečemu za što se hrvatska Partija od tog jutra počela aktivno boriti. Stvar, koju je Blažinčić previdjela, je bila i u tome da se reformama naklonjeni dio partijskog rukovodstva za novi kurs počeo boriti nekoliko mjeseci ranije da bi višestranačje došlo na stol “tog jutra” kad je započeo kongres. Bilo je onih koji su taj proces

⁹⁸ Isto; „Kakvom partijom u višestranački sistem”, *Komunist*, 15. prosinca 1989.

⁹⁹ Bilandžić, *Povijest izbliza*, 339.

¹⁰⁰ HR-HDA, CK SKH, 1220, „Magnetofonski zapisnik - Komisija za reformu Saveza komunista: I. dan rada komisije - 11. prosinca 1989. godine“, kut. 78.

¹⁰¹ Isto.

¹⁰² Boris Mosković, „Partija kao arena za sukobljavanje. Hrvatska i konfrontacije između čelnih jugoslavenskih komunista krajem 1980-ih godina”, *Komunisti i komunističke partije*, ur. Igor Duda, 78.

htjeli obrnuti, poput Jakše Barbira koji se zalagao za to da se pažnja posveti reformi Saveza komunista, koji bi po njemu morao ostati komunistička opcija pa tek onda postati demokratska, a tek onda političkim promjenama. U tom okviru treba graditi i budući politički sustav, smatrao je.¹⁰³

Drugog dana kongresa novi stavovi rukovodstva već su postali mnogo prijemčljiviji i prihvaćeniji. Štoviše, na sjednici Komisije za reformu SK Ivo Bilić je prokazao nedostatak jasnoće stavova izraženi u dokumentima. Smatrao je kako je potrebno stvari nazvati pravim imenom i ne bojati se posljedica. Po njemu, politički pluralizam je trebalo pravilno nazvati višestranačjem. Pluralizam interesa ne mora biti ograničen na samoupravljanje, a individualizacija vlasništva mora dobiti svoj pravi naziv - privatno vlasništvo. Te njegove riječi pokazuju očit terminološki problem koji su i mnogi njegovi kolege osjećali. Obraćanje je zaključio izrazom potrebe da na 14. kongres SKJ budu pozvane alternativne demokratske opcije, s obzirom na to da su članovi SK često bili gosti na kongresima raznih europskih partija. Bilo je, konačno, i konkretnih prijedloga preobrazbe Partije. Mile Klepo je iznio mišljenje kako postojeći oblik SK treba dokinuti jer on, kao takav, nije u stanju potaknuti promjenu sustava. Po njemu, novi jedinstveni jugoslavenski Savez komunista trebao bi biti demokratska opcija, koja bi u jednu ruku poništila različite procese s izvorištem u 1970-ima, a tu se primarno radi o decentralizacijskim trendovima. Tome se kasnije suprotstavila Danica Blažinčić riječima kako ona smatra da SK ne treba postati demokratska stranka ako će biti zasnovan na tim principima. Za razliku od ovakvih prijedloga, većim dijelom, površinske promjene, Vladimir Mamula je upozorio na stvarne, svakodnevne potrebe na osnovu kojih se treba graditi buduća orijentacija Partije:

*Drugo, ako je partija vodeća snaga primjera, zašto ne krene od vlastitog praga te rasproda veći broj službenih automobila. Frapantan je primjer, ne u partiji, 170 tisuća službenih automobila, 170 tisuća vozača, a imamo toliko industrijskih radnika. Tada bi mogla da kritikuje i usmjerava ostale. Ukinuti privilegije, pa da vidimo koliko ih je privrženo partiji. Drugovi funkcioneri čak i ne znaju kako izgledaju naši vlakovi i autobusi, jer ih ne koriste. Da ih koriste ne bi ličili na jad i bijedu. Koji će ih davati natjerati u rasklimane vlakove kada im možemo kupiti luksuzne limuzine od kojih boli glava, a tvrdimo da primjerom odgajamo.*¹⁰⁴

¹⁰³ HR-HDA, CK SKH, 1220, „Magnetofonski zapisnik - Komisija za reformu Saveza komunista: I. dan rada komisije - 11. prosinca 1989. godine“, kut. 78.

¹⁰⁴ HR-HDA, CK SKH, 1220, „Magnetofonski zapisnik - Komisija za reformu Saveza komunista: II. dan rada komisije - 12. prosinca 1989. godine“, kut. 79.

U gospodarski aspekt rasprave uključio se i Ivan Hopek, koji je naglasio kako u tom trenutku ne postoji bolji smjer od toga da Partija otvori mogućnost privatizacije društvenog vlasništva, ali onda ekonomsko opredjeljenje demokratiziranog i reformiranog SK mora ostati promocija *konkurentnosti društvenih sredstava*. Ovakav model suprotstavio je trenutnoj praksi čekanja da se tržište samo od sebe otvori ili da to netko izvana učini. Reformirani je SKH na koncu demokratske transformacije ipak prigrlio tržišno gospodarstvo kao osnovu ekonomske politike ali vrijedi naglasiti koji su prijedlozi bili na stolu. Tošo Lazarević je smatrao da je transparentnost glavno sredstvo postizanja temeljite reforme SK. Informacije, dostupne i tajne, moraju teći od rukovodstva prema članstvu i obratno, rekao je. Dodavši kako je Partija najveći iskorak napravila na polju kadrovske politike, Lazarević je podcrtao postizanje veće konkurentnosti u izbornom postupku i otvoreno iznošenje svih prijedloga programa pred članstvo kao naredni potreban korak u tom smjeru. To bi po njemu onda uskratilo i mogućnost alternativa unutar Partije.¹⁰⁵

Na ovaj prijedlog se osvrnula Zrnka Novak, koja je rekla da oduzimanje prava manjini na zastupanje svojih stavova unutar okvira Saveza komunista ne može biti dobar put. Ona je mogućnosti transformacije SK stavila u europske gabarite i navela kako postoje dva uzora među komunističkim partijama čijim putem jugoslavenska Partija može krenuti. Na jednoj strani, rekla je Novak, nalazi se talijanska KP, koja se na prethodnom kongresu susrela s težnjama za promjenom imena i programa, što se nije dogodilo. Na drugoj strani bila je Mađarska socijalistička radnička partija koja je protivno volji većine članova provela preobrazbu u Mađarsku socijalističku partiju. Novak je smatrala kako će u procesu demokratizacije europskih komunističkih partija preobrazbu lakše doživjeti partije iz Istočnog bloka, jer se radi o partijama koje su skovane po sovjetskom modelu i izvana postavljene na vlast pa bi se i lakše trebale vratiti postavkama građanskog društva od ranije. Za razliku od toga Savez komunista Jugoslavije, ali i Komunistička partija Italije primjerice, na tom bi putu trebao imati više prepreka jer je nastao u okvirima Treće internacionale, s vlastitim razvojnim putem, zaključila je. Na njezinu kritiku Lazarevićevog stava o odnosu većine i manjine u donošenju odluka, praktično pitanja demokratskog centralizma, nadovezala se Mirjana Bilančić koja je iznijela mišljenje da stav manjine uvijek mora biti prisutan i da je manjina ta koja je uvijek bila progresivna.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Isto.

¹⁰⁶ Isto.

Tijekom rasprave otvorena su i različita, u tom trenutku sekundarna ili ponešto zapostavljena pitanja poput demografskih politika. Magdalena Lacković naglasila je kako je potrebno ići u korak s opasnim trendom starenja stanovništva, koji može postati problem za sustav. Zato treba, preporučila je Lacković, na pozitivan način pristupiti različitim demografskim skupinama, uključujući i djecu. Nakon nje govorio je Vjekoslav Indir, koji se članovima Komisije obratio kao jedan od mlađih delegata na kongresu. Indir je glavni uzrok trenda izlaska mladih iz Partije vidio u prilično izraženoj besperspektivnosti partijskih programa u prethodnom razdoblju. Prostor za raspravu i kreativnost je potrebno otvoriti i proširiti do krajnjih granica jer to je jedino što može zadržati ovu demografsku kohortu, smatrao je Indir. Takav socijalizam bio bi socijalizam temeljen na pojedincu a ne sustavu, i pojedinac bi dobio priliku ostvariti cjelokupan svoj potencijal istovremeno unapređujući sustav, naglasio je. Ovakva pitanja i stavovi bili su znatno rjeđi od osnovnog, odnosno zadanog smjera čijim putem je rasprava i išla.¹⁰⁷

Duško Ljuština smatrao je, a njegove riječi nisu bile daleko od istine, da se na zasjedanjima Komisije za reformu SK najmanje govorilo o reformi zbog koje su se članovi te komisije okupili na zagrebačkom Velesajmu. Tom je prilikom ponovio i ranije spominjane zahtjeve za izradom potpuno novog i modernog programa Partije, da Savez komunista napusti radne organizacije i institucije te da se od tog trenutka organizira jedino po teritorijalnom principu kao i zahtjev za jednom već odavno zazivanom stvari, a to je ukidanje ustavom zajamčenog monopola SK. Nakon kraće pauze rasprava je nastavljena i Gordana Janošević je rekla kako se nekoć poželjne i pozitivno percipirane osobine člana SK demoniziraju i osuđuju, što je stvar i s nekadašnjim partijskim praksama i uzusima. Umjesto toga nije ponuđena alternativa i članovi se osjećaju konfuzno. Ona je predložila već izrečene stavove kako se leksik u partijskim dokumentima i opseg materijala za sjednice naprosto mora pojednostaviti i približiti članu SK. Miro Nemčić je istaknuo kako SKJ nije podijeljen po republičkom ključu na nekoliko partija, nego na dva dijela od kojih je jedan nazadan i neostaljinistički a drugi progresivan. I jednih i drugih bilo je u svim dijelovima Jugoslavije, rekao je Nemčić, i to je ono što je po njemu kočilo preobrazbu Partije. U razgovor se ponovno uključio Ivan Hopek, koji je, govoreći iz perspektive djelovanja u osnovnim organizacijama, ukazao na problem najnižih partijskih instanci čiji je pogled uprt u djelovanje rukovodstva SKJ a ne u vlastite poteškoće.

¹⁰⁷ Isto.

Tako se Partija u praksi dijeli i po hijerarhijskoj osi, smatrao je. Hopek je izrazio potrebu izlaska osnovne organizacije SK iz svoje kutije i ulaska u borbu za naklonost budućih biračkih masa.¹⁰⁸

Jedna je bitna stavka odredila buduću važnost 11. kongresa, pa i izgled reforme Saveza komunista te zauzela bitno mjesto u demokratskom opredjeljenju reformirane Partije iako nije izravno bila povezana s reformom SK. Radilo se o *Ljudskoj deklaraciji*, o kojoj je tijekom rasprave govorio Slobodan Lang. Deklaracija, koja u svom finalnom opsegu nije bila pretjerano opširna, po Langu je sažimala šest osnovnih određenja. Najvažnija od njih odnosila su se na ukidanje smrtne kazne i prestanak politički motiviranih sudskih procesa. Bio je to važan potez u predstavljanju Saveza komunista kao demokratske opcije koja je spremna igrati po novim pravilima političke utakmice.¹⁰⁹ Općenito govoreći, promjene koje je ovaj kongres usvojio bile su prvenstveno programskog karaktera, bez dubljeg zadiranja u statutarne odredbe od ranije.¹¹⁰ Rad Komisije za reformu SK, na koncu, nije strogo odredio budućnost razvoja procesa po kojem je ta komisija dobila ime ali je otvorio brojna pitanja koja su ga pomogla usmjeriti.

¹⁰⁸ Isto.

¹⁰⁹ Isto. U kasnijim razgovorima o pripremama za izbore član P CK Ivan Šiber je Langovom prijedlogu *Ljudske deklaracije* priprisao snažan marketinški efekt kojim je delegate na 11. kongresu ...*Lang na brzinu žedne preko vode preveo...* i dodao kako to treba eksploatirati u narednom periodu; HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4742, „Magnetofonski zapisnik sa radnog dogovora s intelektualcima iz različitih područja kulturnog i znanstvenog stvaralaštva, održanog 20. prosinca 1989. godine”.

¹¹⁰ Pauković, „Posljednji kongres Saveza komunista Jugoslavije”, 24; „Odgođene radikalne promjene”, *Komunist*, 15. prosinca 1989.

6. *Stranka demokratskih promjena – priprema SKH za višestranačke izbore*

Kongres SKH, koji je ujedno bio i posljednji, ostao je važna prijelomna točka u povijesti hrvatskog političkog sustava, a ta je promjena bila prilično vidljiva u novoizabranom rukovodstvu. Na konstituirajućoj sjednici CK SKH posljednjeg je dana 11. kongresa izabran novi sastav Centralnog komiteta a za predsjednika Predsjedništva CK izabran je Ivica Račan. Dobio je 41 glas, dok je njegov protukandidat Ivo Družić, sveučilišni profesor ekonomije, dobio 29 glasova članstva.¹¹¹ Govoreći o izbornoj proceduri kojom je izabran novi Centralni komitet, predsjednik P CK Ivica Račan je u njoj prepoznao demokratsku praksu koju ne treba mijenjati.¹¹²

Preobrazba Partije trebala je što prije zahvatiti sve razine odlučivanja i doprijeti do članstva. Vrh SKH tako je održao krajem prosinca 1989. niz sastanaka s čelnim ljudima općinskih organizacija, na kojima se razgovaralo o percepciji kongresnih odluka među članovima. Na sastanku u partijskom sjedištu, popularno zvanom *Kockici*, član općinske organizacije iz Zaboka, Zvonko Jurina, podvukao je ukidanje komiteta za općenarodnu obranu i napuštanje radnih organizacija kao buduće korake. Ranije je Branko Caratan rekao kako su glavni zagovornici izlaska SK iz poduzeća stariji članovi, mahom angažirani u mjesnim zajednicama. Jurina je nastavio kako Savez komunista prvenstveno mora napustiti nadležnosti koje u demokratskom sustavu pripadaju državnim institucijama. Osim toga, Jurina je istaknuo i deprofesionalizaciju partijskog rada, odnosno uvođenje statusa funkcionara u kojem bi se oni partijskim radom bavili izvan radnog vremena. S tim se kasnije nepoznati sugovornik nije složio, ustvrdivši kako u tom slučaju članovi na funkcijama neće imati slobodno vrijeme i obiteljski život.¹¹³

Razgovora je bilo i o temi predizborne kampanje, s čime Savez komunista nije imao iskustva nakon dolaska na vlast. Jedan neimenovani sudionik rasprave predložio je organiziranje izbornih štabova u općinama. Naveo je i pitanje financiranja kampanje kao gorući problem, dodavši kako su se u Sloveniji kampanje svih opcija financirale iz proračuna. Nije to bila samo stvar financiranja kampanje već i cjelokupnog djelovanja SKH u demokratskim uvjetima; na sastanku su predočeni različiti modeli financiranja europskih komunističkih

¹¹¹ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 472, „Magnetofonski zapisnik sa konstituirajuće sjednice Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, održane 13. prosinca 1989. godine”.

¹¹² HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4725, „Magnetofonski zapisnik sa 2. sjednice Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, održane 13. prosinca 1989. godine”.

¹¹³ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4741, „Magnetofonski zapisnik sa radnog dogovora s predsjednicima općinskih komiteta, održanog 21. prosinca 1989. godine u zgradi DPO, VII kat”.

partija, kroz osnivanje izdavačkih kuća poput KP Italije do različitih drugih privrednih organizacija. Drugi sudionik, čije ime također nije ostalo zabilježeno, prenio je riječi svog umirovljenog kolege, koje doduše nisu imale jasno određeno značenje ali su ocrtale razliku između smjera hrvatske partijske politike i one u beogradskom središtu. Taj bivši funkcioner je rekao kako, ...*ako se razidu 11. i 14. kongres*, hrvatski partijski kadrovi će jasno biti za 11. Ova misao je pokazivala važan problem u stvaranju budućeg demokratskog programa SKH. Postajalo je jasno da će biti gotovo nemoguće provesti reformu SKH i SKJ na istoj liniji.¹¹⁴ Kasnije je Drago Dimitrović izjavio kako se Račanu odluka o uvođenju višestranačja zbog toga zapravo nije svidjela. On je predosjećao da će tu frakturu u politici SK morati braniti pred napadima beogradskog rukovodstva.¹¹⁵ Istaknuto je također na sastanku kako organizacija Saveza komunista u JNA više nema smisla i kako bi ju trebalo ukinuti u novim uvjetima.¹¹⁶

Istovremeno se održavao sastanak predstavnika P CK s predsjednicima općinskih komiteta MOK Rijeka i Bjelovar. Na sastanku su se mogle čuti već izneseni stavovi u vezi problema poput deprofesionalizacije partijskog rada i teritorijalizacije partijskih organizacija i pretjeranog normativizma, ali i konkretni prijedlozi po pitanju demokratizacije partijskog rada. Predsjednik OK Rijeka Boris Pričard kako treba uključiti mogućnost ulaska u koaliciju i podržavanja kandidata koji nisu članovi SK. Predsjednik općinske organizacije u Križevcima Darko Jambreković potegao je i jedno, u tom trenutku osjetljivo pitanje, a ono se ticalo pojačanog napuštanja SK. Jambreković je taj trend objasnio kao posljedicu mijenjanja ideoloških dogmi i gubitka partijskog monopola.¹¹⁷ Na to se nadovezao Stjepan Seleši iz Garešnice koji je problem napuštanja SK pobliže interpretirao kao posljedicu nejedinstva i osjećaja nemoći u rukovodstvu.¹¹⁸

Upravo je nedostatak jedinstva ono što se ranije provlačilo kroz diskusije, a tome je doskočio predsjednik OK Čazma Nikola Šarić s idejom da se organizira *masovni razgovor* između predstavnika CK i 200-300 komunista iz lokalnih organizacija. *Mi sada moramo biti*

¹¹⁴ Isto.

¹¹⁵ Zdenko Duka, *Račan: Biografija* (Zagreb: Profil International, 2005), 44.

¹¹⁶ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4741, „Magnetofonski zapisnik sa radnog dogovora s predsjednicima općinskih komiteta, održanog 21. prosinca 1989. godine u zgradi DPO, VII kat”.

¹¹⁷ Ovu su ideju prihvatili Paula Pickering i Mark Baskin kako bi objasnili priljev od 97 000 članova SK u HDZ koncem 1989. i tijekom 1990. godine. Oni su zaključili da bi se, između ostalog, zbog toga moglo reći da je stranka nasljednica SK bio HDZ a ne Socijaldemokratska partija. Podatak o 97 000 bivših članova SK u HDZ-u potječe iz knjige Vladimira Goatija; Vladimir Goati, *Jugoslavija na prekretnici: od monizma do građanskog rata* (Beograd: Jugoslavenski institut za novinarstvo, 1991), i zahtjeva dodatnu provjeru; Pickering, Baskin, „What is to be done?“, 528.

¹¹⁸ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4741, „Magnetofonski zapisnik sa radnog dogovora s predsjednicima općinskih komiteta, održanog 21. prosinca 1989. godine u zgradi DPO, IX kat”.

tehnomenadžeri, rekao je Šarić upirući u vrh SK koji je po njemu trebao usmjeriti lokalne partijske kadrove prema pravom načinu transformacije partijskih organizacija. Te su riječi predstavljale već spomenuti problem raskoraka između vodstva SK i članstva; cjelovita reforma nije mogla biti isključivo nametnuta odozgo. Isti problem koji je na 11. kongresu istaknut na republičkom nivou, a radi se o protezanju partijske ovlasti na pitanja iz sfere odgovornosti državnih institucija, identificiran je na lokalnoj razini. To je istaknuo Ivan Hanžek, član P CK, koji je podvukao još nekoliko budućih zadaća za SK poput potrage za načinom da se pridobiju dotad zapostavljene društvene skupine, kao što su seljaci i žene, te konzultiranja sa zapadnim komunističkim partijama u vezi metoda djelovanja u parlamentarnom sustavu.¹¹⁹

Istog dana predstavnici P CK susreli su se i s predsjednicima drugih općinskih komiteta, a dan ranije sličan su sastanak održali s nizom intelektualaca iz različitih područja i djelatnosti.¹²⁰ Razgovaralo se o preobrazbi SK i koracima koje treba poduzeti u članstvu. Dušan Čalić, bivši ministar, delegat, ambasador i ekonomist, rekao je kako bi Centar za idejno-teorijski rad *Vladimir Bakarić* trebao organizirati stručni skup na kojem bi se raspravljalo o ekonomskim posljedicama političke tranzicije. Predložio je i da spomenuti centar organizira istraživačke projekte koji bi se bavili mogućnostima razvoja politike SK, konkretnije, on je naglasio teme odnosa prema vlasništvu i samoupravljanja. Usprotivio se ravnodušnosti prema onima koji su u potpunosti odbacivali marksističku misao, kao i stvaranju podjela u Jugoslaviji.¹²¹

Jedan od prvih ljudi koji je posegnuo za pitanjem potrebe mijenjanja imena SK bio je akademik Eugen Pusić. On je, objašnjavajući kakav politički scenarij čeka Hrvatsku i Jugoslaviju u višestranačju, zaključio kako Partija treba biti oprezna i spretna te na vrijeme uzeti socijalističko ime, kako bi se svrstala u stabilan lijevi centar i izgurala nacionalističke opcije na marginu. Za Branka Horvata, istaknutog ekonomista i pokretača Ujedinjene jugoslavenske demokratske inicijative, promjena imena i programa je također bila ključna stvar, ali na drugačiji način. On je smatrao da se SK tada nalazio u poziciji u kakvoj se socijalizam našao sredinom 19. stoljeća, kad su Karl Marx i Friedrich Engels skovali termin *savez komunista* kako bi se odmaknuli od autoritarnih nagnuća od kakvih je dio tadašnjih socijalista patio. Horvat, na kraju krajeva, nije vidio problem u postojećem nazivu; za njega je ključna stvar bila to što program, koji je stajao ispod promjene naziva KPJ 1952. godine, nije

¹¹⁹ Isto.

¹²⁰ „Osmišljavanje političkih inicijativa”, *Komunist*, 22. prosinca 1989.

¹²¹ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4742, „Magnetofonski zapisnik sa radnog dogovora s intelektualcima iz različitih područja kulturnog i znanstvenog stvaralaštva, održanog 20. prosinca 1989. godine”.

proveden do kraja. Da je to napravljeno i da se SK u desetljećima nakon spomenute promjene nije orijentirao prema etatizmu i represiji stvari bi izgledale drugačije, smatrao je.¹²²

Dok je Horvat isticao da su najveći takmaci progresivnog partijskog rukovodstva i sami unutar redova SK, Ivan Šiber je naglasio kako se razlike u mišljenjima unutar partijskog korpusa moraju poštovati i s tim se mora ići na izbore. SK se zapravo treba što prije okrenuti izborima, započeti pripreme i potražiti prepoznatljiv slogan koji ulijeva povjerenje, istaknuo je. Šiber je izdvojio nekoliko vektora kojima politika SKH mora biti usmjerena u predizbornom periodu:

- Jedan od njih se odnosio na dotad tabuiziranu temu primanja deklariranih vjernika u redove SK.
- Druga stvar je bila podrška hrvatskim Srbima kako bi se otklonila stigma stranke isključivo hrvatskog naroda, kao i prepuštanje tog dijela biračkog tijela politici Slobodana Miloševića.
- Povezano s time, SKH mora aktivno egzistirati na cjelokupnom jugoslavenskom političkom prostoru, ne ograničavajući se na Hrvatsku i povezujući se istovremeno s umjerenim jugoslavenskim opcijama, držao je Šiber.
- Ne smije se otvoriti prilika u kojoj će se opozicija povezati na antikomunističkoj paradigmi a možda i potencijalno ugroziti SK na izborima kroz Socijalistički savez, dodao je.

Politologinja Mirjana Kasapović je predložila da rukovodstvo SK osnuje dvije radne skupine; jednoj bi bila povjerena briga za produkciju budućih državnih akata, a drugoj za stvaranje promidžbe demokratskog lijevog određenja stranke. Prva skupina bi trebala raditi na stvaranju izbornog zakona, zakona o financiranju političkih stranaka, izbornih jedinica dok bi druga činila temelj za *idejni aparat Partije*, kako ga je nazvala Kasapović. Po njenim riječima, radilo bi se o skupini individualaca koji nisu profesionalci u tom području ali bi radili na prepoznatljivosti novog programa. Pretpostavila je da će u idućoj godini oko 100 000 članova napustiti SKH, što zbog neslaganja s novim programom, a što zbog nestanka potrebe za pripadanjem Partiji radi osobnog probitka. Ljubo Boban, sveučilišni profesor povijesti i akademik, osvrnuo se na riječi Ivana Šibera o opasnosti ujedinjavanja opozicije pod okriljem Socijalističkog saveza i to pitanje postavio obratno. Što ako Socijalistički savez kao lijeva demokratska opcija postane konkurencija Savezu komunista i tako otvori prostor za pobjedu

¹²² Isto.

nekoj desnoj stranci, pitao je Boban. Ovu je tezu objasnio na primjeru izbornog sustava s relativnom većinom i kako bi se to odrazilo u praksi. Dodao je, ipak, kako se SK ne treba toliko bojati opozicije koja, izuzev HDZ-a, HSLS-a i UJDI-a, nije tako dobro organizirana i brojna. Bilo je i onih koji nisu mogli pronaći optimističnu riječ za budućnost SK na izborima. Slobodan Lang je tako rekao:

Moram reći, postavlja se ovo, ja znam govoreći iz svoje struke, kao socijalni medicinar, da je rađanje djece u ovoj zemlji ispod razine one u drugim dijelovima Europe, da je zdravlje ispod razine koje je u drugim dijelovima Europe, da je način starenja ispod digniteta ljudi, da je umiranje ispod toga, da je okolina ispod, za što bi ja to trebao da glasam? Kažu mi, da mogu glasati jer smo davno otvorili granice. Pa nismo mi otvorili granice kretanja, mi smo otvorili granice da oni ljudi koji imaju određenu energiju ili određenu sposobnost ako im nije pravo neka idu vani. Mi smo obrnuli...princip, da ljudi iznad određenog nivoa sposobnosti, za njih nema mjesta, a ne da se doseže i diže do razine svoje.¹²³

Politolog Ivan Grdešić nastavio je u maniri ranijih marketinških savjeta kako bi se SKH trebao pripremiti za izbore. Smatrao je kako je prvenstveno potrebno napustiti stare simbole poput srpa i čekića te kreirati moderan izgled stranke. Općinske organizacije i centri za proučavanje marksističke misli bi se trebali prometnuti u izborne štabove a SK bi trebala predstavljati atraktivna lica kako bi oni koji ne budu razumjeli stranački program zapamtili o kome se radi, dodao je Grdešić. Predložio je i toliko puta spominjani susret s talijanskim komunistima kako bi naučili nešto više o pripremi za izbore i istaknuo kako se pametnim marketinškim potezima partijsko glasilo *Komunist* može prometnuti u najčitaniju političku tiskovinu. Šiberove riječi o projiciranju programa SKH na jugoslavenski prostor proširio je Tomislav Jantol, profesor politologije, koji je rekao da odlaganje 14. kongresa SKJ ne ide u prilog SKH, iako se ništa bitno ne može promijeniti ni u predviđenom terminu. Rekao je kako SKH na taj kongres mora doći sa zaključcima 11. kongresa kao instrumentom i oblikovati plan demokratske transformacije SKJ znajući da će se tome oduprijeti Miloševićeve pristalice te stvoriti podjelu. Izrazio je i zabrinutost mogućim raskolom među reformističkom i dogmatskom strujom unutar SKJ, od kojih bi potonja formirala Komunističku partiju Jugoslavije na nekim davno odbačenim postavkama. Jantol je također podsjetio okupljene da su po završetku 11. kongresa izglasani programski dokumenti zapostavljeni i da se nije učinilo ništa da ih se predstavi javnosti.¹²⁴

¹²³ Isto.

¹²⁴ Isto.

Čedo Grbić, bivši ministar u Izvršnom vijeću Sabora SRH i nekadašnji član CK SKH, smatrao je kako se Savez komunista ne može uspješno transformirati ako se ne riješi veza sa svojim *transmisijama*; Socijalističkim savezom radnog naroda, Savezom sindikata, Savezom omladine i drugim sličnim organizacijama. Vidio je paradoks u tome da se raspravlja u što će se preobraziti Socijalistički savez sve dok djeluje na starim postavkama odnosa sa SK. Povjesničar Drago Roksandić je govorio o svojevrsnom *vraćanju kotača* razvoja SK u ideološkom smislu, kako bi se pronašlo odgovarajuće povijesno uporište i kontinuitet prije nego se pređe s obale jednostranačja na obalu demokracije, kako je rekao prije toga predsjednik P CK Račan. Za razliku od onih koji su smatrali da će Savezu komunista konkurenciju na izborima predstavljati Socijalistički savez, Roksandić je držao da će to biti reformirani Savez socijalističke omladine, ukoliko se organizira za sudjelovanje na izborima, na što je Branko Horvat iznio podatak da je omladina već organizirana u Inicijativni odbor Saveza studenata Hrvatske.¹²⁵

Što se tiče budućeg ideološkog određenja SK, to bi svakako trebao biti socijalizam ili socijaldemokracija a ne komunizam, rekao je umirovljeni profesor filozofije Predrag Vranicki. On je držao da su takve političke snage u usponu diljem Europe i da će gotovo svugdje biti na vlasti kroz deset godina. Naveo je primjer Španjolske socijalističke radničke partije i njezinog vođe Felipea Gonzáleza Márqueza koji je zbog loših rezultata na izborima želio odmaknuti stranački kurs od marksističke ideologije, što u početku nije bilo prihvaćeno u redovima njegove stranke ali se uskoro pokazalo plodonosno.¹²⁶

Nastavno na ono što je Tomislav Jantol ranije iznio o djelovanju SKH na jugoslavenskom planu, profesor lingvistike Milorad Pupovac je rekao kako se u tom smislu pred SKH postavljaju dva zadatka; *pacifikacija* političkog prostora od vrlo izglednih sukoba i *legitimacija* u novim uvjetima. Pupovac je rekao kako jedna mogućnost pronalaska legitimiteta može biti privlačenje kompetentnih ljudi koji bi pridobili glasačko tijelo. Drugi vid, dodao je, može biti „pakt” s članovima SK na državnim funkcijama, preko čega bi se tražila nova vrsta legitimacije. Prije toga, nastavio je Pupovac, SK mora raditi na spomenutoj pacifikaciji sudionika u političkoj igri i vlastitim primjerom pokazati da poštuje pravila te igre. Osim toga, mora zaobići gotova rješenja kakva nudi pokret Slobodana Miloševića i, na kraju, SK mora unutar sebe i društva stvoriti političku javnost koja je gotovo nepostojeća. Potonje je ilustrirao

¹²⁵ Isto.

¹²⁶ Isto; Lynne Wozniack, Michel Vale, „The Dissolution of Party-Union Relations in Spain,” *International Journal of Political Economy* 22/4 (1992/1993), 76.

vlastitim primjerom pripadanja osnovnoj organizaciji SK koja se godinama uopće nije sastajala i rekao je kako prvi put prisustvuje sastanku nekog od organa SK nakon dužeg vremena. Na Pupovčeve riječi o potrazi za legitimitetom reagirao je profesor prava Stipe Ivanišević, koji je smatrao da je SKH obnovio legitimitet na proteklom kongresu. Raspravu je zaključilo nekoliko sudionika koji su u dotad izgovorenom, u dobroj mjeri vidjeli pretjerani optimizam i istaknuli da glavno pitanje nije kako bi SKH mogao pobijediti na izborima nego kako se treba ponijeti u slučaju da izgubi na njima?¹²⁷

Kao materijal za 4. sjednicu P CK SKH koja je održana 25. prosinca 1989. izrađena je *Inicijativa Predsjedništva CK*. Ovaj kratki programski dokument predlagao je nekoliko stvari; praktičnu preobrazbu društveno-političkih vijeća u vijeća građana (jer je to još uvijek bilo nemoguće uvrstiti u zakone zahvaljujući ustavnim odredbama) s 80 izbornih jedinica iz kojih bi se birao po jedan kandidat, pojednostavljivanje kandidacijskog postupka za zastupnike u svim skupštinama, kreiranje prijedloga za izmjenu izbornog zakona i održavanje okruglog stola svih političkih organizacija koje imaju namjeru sudjelovati u izborima.¹²⁸ Na tekst je bilo dosta primjedbi ali je na koncu ipak usvojen.¹²⁹ Bio je to važan doprinos SK promjenama u izbornom sustavu u Hrvatskoj u pripremi za prve višestranačke izbore.

Koncem siječnja iduće godine održan je 14. vanredni kongres SKJ, koji je završio neuspješno. Na kongresu je došlo do sudara ideje slovenskog vodstva da se SK preobrazi u *savez savezâ* i ideje srpskog komunističkog vodstva koja je podrazumijevala veću centralizaciju odlučivanja i shodno tome majorizaciju nad preglasanima. Već na početku kongresa postalo je jasno da će razlike otežati donošenje odluka. Na prvoj plenarnoj sjednici delegati su glasovali o amandmanu kojim je dan prioritet raspravi o Deklaraciji SKJ, privremenom programskom dokumentu, no nije postignuta dvotrećinska većina pa ta odluka nije prošla. Drugog dana kongresa slovenska delegacija je održala konferenciju za medije na kojoj je zatraženo da se rad komisijâ prekine i da se dade prednost raspravi o stavkama iz Deklaracije SKJ. Predsjedništvo kongresa je taj zahtjev odbilo te je rasprava o Deklaraciji odložena za Drugu plenarnu sjednicu 22. siječnja. Na Drugoj plenarnoj sjednici svi su slovenski zahtjevi odbijeni a slovenska delegacija je dobila podstrek od jedne srpske delegatkinje da napusti kongres, što je onda i

¹²⁷ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4742, „Magnetofonski zapisnik sa radnog dogovora s intelektualcima iz različitih područja kulturnog i znanstvenog stvaralaštva, održanog 20. prosinca 1989. godine”.

¹²⁸ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4753, „Inicijativa Predsjedništva CK”; „Poštivati političku volju građana”, *Komunist*, 29. prosinca 1989.

¹²⁹ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4753, „Magnetofonski zapisnik sa 4. sjednice Predsjedništva CK SK Hrvatske, održanog 25. prosinca 1989. godine”.

napravila. Za pitanje preobrazbe SKJ važno je reći da je hrvatski delegat Ivo Družić predložio da se postojeći okvir SKJ ukine i da se od SK, Socijalističkog saveza i Saveza socijalističke omladine stvori Socijalistička ili Socijaldemokratska stranka s republičkim ograncima, što nije prihvaćeno. Nije to bio jedini prijedlog reforme; pored spomenutog slovenskog prijedloga saveza savezâ i srpskog zahtjeva za unitarizacijom Partije iznesen je i prijedlog o osnivanju komunističke i socijalističke stranke. Nakon što su slovenski delegati zbog konstantnog preglasavanja pri donošenju odluka napustili kongres, predsjednik P CK SKH Ivica Račan je predložio da se rad kongresa prekine jer jedna od republičkih delegacija nije prisutna, što se nakon završetka rada 2. plenarne sjednice i dogodilo.¹³⁰

Iako je u narednom periodu formiran Odbor za pripremu 15. kongresa SKJ a koncem svibnja 1990. u Beogradu održan njegov drugi sastanak, na kojem je iz redova stranke koja se tad već zvala Savez komunista Hrvatske - Stranka demokratskih promjena sudjelovao Raul Raunić u svojstvu promatrača, bilo je jasno da to tijelo ne posjeduje legitimitet jer uz Raunića na njemu nisu ravnopravno sudjelovali predstavnici SK Makedonije i SK Slovenije.¹³¹ Na proširenoj sjednici P CK SKH održanoj 28. siječnja vodila se rasprava o prekidu 14. kongresa SKJ. Podržan je potez delegata SKH, koji su u određenom broju bili prisutni na toj sjednici te je kritiziran rad predsjednika P CK SKJ Milana Pančevskog. Većina prisutnih nije mogla reći ništa pozitivno o novonastaloj situaciji, a iznimka je bio Zorko Canadi koji je podijelio mišljenje kako SKH može biti posrednik između slovenskih i srpskih komunista, što je dakako bilo iluzorno.¹³²

Vodstvo SKH se već počelo aktivno pripremati za demokratske izbore u svojoj republici. Jedna od prvih promjena površinskog karaktera bilo je dodavanje sintagme *Stranka demokratskih promjena* postojećem nazivu, kako je već rečeno. Ova promjena usvojena je na sjednici Centralnog komiteta 10. veljače i u sebi je sadržavala želju za odmakom od zastarjelog tipa komunističke partije, okretanje modernoj europskoj ljevici i borbu za ravnopravnost na svim poljima političkog djelovanja.¹³³ S obzirom na to da je tada već bilo omogućeno registriranje političkih stranaka, isto je napravio Socijalistički savez radnog naroda pod novim imenom Socijalistički savez Hrvatske, pa su se oni članovi SKH-SDP koji su pripadali i ovoj

¹³⁰ Pauković, „Posljednji kongres Saveza komunista Jugoslavije”, 26-29.

¹³¹ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4766, „Izveštaj o II. sjednici Odbora za pripremu 15. kongresa SKJ, održanoj 31. svibnja 1990. godine”. Organizacija SK u JNA se održala do prosinca 1990. kad je osnovan Savez komunista-Pokret za Jugoslaviju kao njezina stranka nasljednica.

¹³² „Raskid, ili novi početak”, *Komunist*, 2. veljače 1990.

¹³³ Pauković, *Usred oluje*, 152.

organizaciji morali opredijeliti za jednu od njih. Vodstvo SKH-SDP je uputilo poziv svima njima da odaberu još uvijek vladajuću stranku. Na radnom sastanku s čelnicima osnovnih organizacija, međuopćinskih konferencija i gradskih komiteta 15. veljače, predsjednik P CK Račan je rekao kako će uz to SKH-SDP u pripremi za izbore težiti suradnji s SSH u pojedinim sredinama i podržavati njihove kandidate tamo gdje bude shodno. Račan je prenio zaključke sa spomenute sjednice CK, među ostalim i to da je vodstvo SKH-SDP odlučilo smanjiti stručni kadar za dvije trećine u odnosu na pretkongresno razdoblje i smanjiti članarinu za 30 posto. Ova odluka je opravdana činjenicom da je stranački aparat postao preglomazan i da ga više nije moguće financirati kroz članarine. Na sastanku je iskazana i načelna želja za obnovom Saveza komunista Jugoslavije.¹³⁴

U sklopu priprema SKH-SDP za višestranačke izbore ustanovljeno je nekoliko tehničkih tijela za provedbu novog programa. Jedno od njih bio je Odbor za organizaciono-političku transformaciju čiji se prvi sastanak održao 27. veljače 1990. Na sastanku je dogovoren način rada, raspravljalo se o pitanjima vezanim uz prekid rada 14. kongresa SKJ i o potezima vezanim uz raspuštanje Gradske organizacije SKH-SDP Split.¹³⁵ Osnovan je i Odbor za organizaciono-tehničku transformaciju SKH čiji je prvi sastanak održan 5. ožujka. Milutin Džebić je predstavio stanje nekretnina, voznog parka i druge imovine koju je SKH posjedovao. Rekao je kako velik dio stanova treba uknjižiti dok bi se dio zgrade CK, *Kockice*, mogao iznajmljivati. Predložio je i da se na sastanku formira radna grupa koja bi radila na stvaranju agencije za obavljanje pravnih, komercijalnih i sličnih radnji. Predsjednik odbora Malada je dodao kako su neke osnovne organizacije već krenule s pružanjem usluga drugima vezano uz višak nekretnina i daktilografskog osoblja. Aleksandar Broz je iznio mišljenje kako bi atraktivnije nekretnine u vlasništvu CK, poput one u Opatiji, trebalo ponuditi inozemnim ulagačima. Marko Melčić je na postojeći prijedlog dodao još niz prijedloga za osnivanje agencija koje bi donijele profit stranci i omogućile novo zaposlenje ljudima, koji bi postali tehnološki višak. Malada je nastavio kako će trebati ukinuti općinske komitete i uvesti okrupnjene, subregionalne organizacije zbog čega će doći i do smanjenja kadra. Sudionici su

¹³⁴ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4807, „Magnetofonski zapisnik sa radnog dogovora s predsjednicima općinskih komiteta SKH i predsjednicima i sekretarima međuopćinskih konferencija i gradskih komiteta SKH održanog 15. veljače 1990. godine”.

¹³⁵ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4762, „Poziv na 1. sastanak Odbora za organizaciono-političku transformaciju SKH koji će se održati 27. veljače 1990. godine”.

se složili kako izdavanje *Komunista* iziskuje velik novac a njegov utjecaj se rapidno smanjuje pa bi se stoga trebalo orijentirati na *Danas* ili neke druge novine.¹³⁶

Idući sastanak je održan 12. ožujka i na njemu se diskutiralo o realizaciji zadanih ciljeva s proteklog susreta.¹³⁷ Ranije, 8. veljače 1990. sastao se Odbor za pripremu i provođenje izbora koji je razradio plan stvaranja programa za predstojeće izbore, a uz to su formirane i individualne operativne grupe za provedbu pojedinačnih zadataka. U svom postizbornom izvještaju Odbor je iznio informaciju da je za prvi krug izbora SKH-SDP predložio svoje kandidate u 301 od 356 izbornih jedinica, podržao kandidate SSH u 21, nezavisne kandidate u 26 a kandidate ostalih stranaka u 5 izbornih jedinica, što je i više-manje odgovaralo zadanim ciljevima.¹³⁸

SKH-SDP održao je 10. ožujka konferenciju na kojoj je predstavljen izborni program pod nazivom *Za miran, sretan život u suverenoj i demokratskoj Hrvatskoj*.¹³⁹ Program je pisan jednostavnim i upečatljivim jezikom, a na konferenciji je predstavljen i dio kandidata za predstojeće izbore. U programu i govoru predsjednika Račana često je naglašavana *ozbiljnost*, čime se htjelo uvjeriti buduće birače u vjerodostojnost demokratskih namjera bivše autoritarne partije. Veliki predizborni skup SKH-SDP je organizirao u Domu sportova u Zagrebu 31. ožujka gdje je govorio o nastavku pozitivnih određenja iz prošlog vremena poput antifašizma, borbe za ravnopravnost i drugih stvari. Na splitskoj Rivi je također održan predizborni skup 14. travnja gdje je Ivica Račan govorio o opasnosti od nacionalizma koja izvire iz HDZ-ove politike. Nadodao je kako se jugoslavensku zajednicu ne treba promatrati kao zlo nego kao priliku za budućnost. U predizbornoj kampanji SKH-SDP izbio je na drugo mjesto po popularnosti, iza HDZ-a, zbog čega je i retorika ove stranke često bila usmjerena upravo protiv tog najjačeg političkog suparnika.¹⁴⁰

Sukladno onome što se moglo pretpostaviti, SKH-SDP je izgubio prve višestranačke parlamentarne izbore kao druga najjača politička snaga u Hrvatskoj. Period između izbora i konstituiranja nove vlasti stranka je provela bez većih poteškoća i nemira, unatoč zaoštrenoju međunacionalnoj situaciji i potezima JNA koji su nagovještavali sukob. Na 11. sjednici

¹³⁶ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4760, „Zapisnik sa sastanka Odbora za organizaciono-tehničku transformaciju SKH, održanog 5. ožujka 1990. godine”.

¹³⁷ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4761, „Poziv na 2. sastanak Odbora za organizaciono-tehničku transformaciju SKH koji će se održati 12. ožujka 1990. godine”.

¹³⁸ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4766, „Izborna kampanja i rezultati izbora - pregled aktivnosti i osnovni pokazatelji”.

¹³⁹ „Izborni program”, *Komunist*, 2. ožujka 1990.

¹⁴⁰ Pauković, *Usred oluje*, 152-155.

Centralnog komiteta 28. svibnja 1990. usvojen je niz odluka o kojima se i ranije raspravljalo. Odluke su se odnosile na smanjenje broja zaposlenih u organima i organizacijama SKH-SDP,¹⁴¹ prestanak djelovanja međuopćinskih konferencija¹⁴² i prestanak djelovanja komiteta SK na sveučilištima u Osijeku, Rijeci, Splitu i Zagrebu.¹⁴³

Dok je trajalo konstituiranje demokratski izabranog Sabora, u *Kockici* je održan sastanak Zbora radnika radne zajednice Stručne službe CK. Boris Malada je imao nezahvalan zadatak predočiti prisutnima odluku koju je CK donio još u veljači iste godine, a koja je podrazumijevala smanjenje broja djelatnika Stručne službe za dvije trećine. Naveo je kako taj cilj nije ostvaren i kako je nakon kongresa broj radnika smanjen za samo 12,3 posto. Predsjednik Izvršnog odbora Sindikata Vladimir Ružić je potom citirao zakonske odredbe prema kojima se rukovodstvo stranke nije ponijelo na adekvatan način prema zaposlenicima koje namjerava otpustiti, od toga da raniji postupci prema njima nisu bili u skladu s pravima radnika do toga da im rukovodstvo nije osiguralo mogućnosti budućeg zaposlenja. Duško Ećimović se obrušio na sekretara P CK Maladu riječima kako se rukovodstvo stranke prema svojim zaposlenicima ponijelo suprotno od onog što je propagiralo u predizbornoj kampanji i kako ništa konkretno nije napravilo od donošenja odluke o smanjenju broja zaposlenih. Vršitelj dužnosti sekretara Stručne službe Milutin Džebić je također imao primjedbi na riječi Borisa Malade, a prvenstveno to da ništa nije poduzeto jer je on od svog stupanja na funkciju u veljači sedam puta bez rezultata predlagao da se sazove Zbor radnika. Predlagao je osim toga od samog početka da se raspusti Stručna služba i reorganizira po novim principima. Džebić je naveo statističke podatke radnika koji su otišli u mirovinu za vrijeme njegova mandata, što je znak da se i odredba o smanjenju broja zaposlenih provodila. Također, opovrgnuo je Ružićeve riječi da ništa nije napravljeno da se otpuštenim zaposlenicima pronade posao i dodao da su neki općinski komiteti odluku CK već izvršili do kraja. U raspravi su sudjelovali i brojni članovi Zbora radnika koji su govorili o problemima koji proizlaze iz odluke o smanjenju broja zaposlenih, koja predstavlja dobar primjer u kakvoj se situaciji našla nekoć vladajuća partija u trenutku gubitka političkog monopola, velikog dijela članstva i prihoda.¹⁴⁴

¹⁴¹ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4766, „Odluka o smanjenju broja zaposlenih u organima i organizacijama SKH-SDP”.

¹⁴² HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4766, „Odluka o prestanku organiziranosti i djelovanja međuopćinskih konferencija SKH-SDP”.

¹⁴³ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4766, „Odluka o prestanku djelovanja komiteta SK na sveučilištu”.

¹⁴⁴ HR-HDA, CK SKH, 1220, D-pov. 4808, „Magnetofonski zapisnik sa zajedničkog sastanka Zbora radnika i Osnovne organizacije Sindikata Stručne službe CK SKH-SDP, održanog 30. svibnja 1990. godine”.

7. Zaključak

Demokratska preobrazba Saveza komunista Hrvatske započela je puno prije konačnih razgovora o političkoj tranziciji u Jugoslaviji. Međukongresno razdoblje između 10. kongresa 1986. i 11. kongresa 1989. ubrzalo je taj proces. U tome je, napose, važnu prekretnicu predstavljala 1. konferencija SKJ u svibnju 1988. na kojoj su izraženi čvrsti stavovi o liberalizaciji jugoslavenske politike. Početkom 1989. liberalizacija političkog prostora je postala vrlo osjetna, počelo je organiziranje alternativnih inicijativa i pokreta a u forume Saveza komunista sve se više uvlačila rasprava o političkom monopolu. U javnom prostoru i na stručnim tribinama sve se više govorilo o nestranačkom pluralizmu, pokušaju iskorištavanja reformiranog SSRN kao protoparlamentarne platforme, koja je za jedne u rukovodstvu SK značila usporavanje puta u višestranačje a za druge upravo sljedeći korak prema istome. Općeprihvaćene definicije nestranačkog pluralizma nije bilo, a takav oblik potencijalnog političkog uređenja imao je utjecaj na poimanje Saveza komunista kao jednog od mogućih političkih subjekata u budućnosti.

U ljeto 1989. započele su pripreme za stvaranje programskih dokumenata za predstojeći kongres SKH. Jedan od najvažnijih među njima, kad je u pitanju preobrazba SKH. bili su *Osnovni pravci djelovanja SKH na reformi društva i SK*. S nastankom ovog dokumenta koncidiralo je postupno napuštanje ideje nestranačkog pluralizma u korist višestranačja. Razvoj *Osnovnih pravaca* od nacрта do prihvaćene verzije na 11. kongresu pokazuje razvoj rasprave o reformi Saveza komunista i promišljanja o tome što bi on trebao značiti u konkurenciji s drugim budućim političkim strankama. Još je uvijek bila jaka dogmatska struja u partijskom vrhu zbog čega je ideja prihvaćanja višestranačja tek u predvečerje 11. kongresa službeno prihvaćena.

Savez komunista Hrvatske doživio je preobrazbu kroz promjenu odnosa prema nekoliko čimbenika. Osim spomenute višestranačke demokracije, koja je oblikovala ideju SK kao stranke u konkurenciji s drugima, SKH je doživio preobrazbu u odnosu prema SKJ i partijskim organizacijama drugih republika. SKH je u proces demokratske transformacije ušao kao dio jugoslavenskog Saveza komunista, djelujući na više-manje jedinstvenoj platformi, a iz njega je izašao gotovo prisilno, što je simbolizirao 14. kongres SKJ. Odnos prema ideologiji, odnosno odmak od državnog socijalizma prema modernoj socijalističkoj i socijaldemokratskoj misli europskog tipa bio je još jedan od čimbenika. Na taj odnos utjecali su i vanjski elementi poput pada komunizma u Sovjetskom bloku i unutarjugoslavenski sukobi na međuetničkoj i međurepubličkoj liniji. Ideja srpskog komunističkog vodstva predvođenog Slobodanom

Miloševićem o rušenju nesposobnih, *birokratskih* partijskih rukovodstava diljem Jugoslavije stavila je pred vodstvo SKH imperativ temeljite reforme. Ono se u tom pogledu našlo u rascjepu između slovenskog partijskog vodstva koje nipošto nije imalo namjeru dopustiti vanrepublički utjecaj na razvoj svog puta u demokraciju i spomenutog srpskog vodstva, koje drastičnu promjenu nije doživjelo sve do Buldožer revolucije 2000. godine, kad je s vlasti svrgnut njegov predvodnik Milošević. Svi su ovi odnosi utjecali na rukovodstvo SKH da u pojedinim trenucima izabere određenu mogućnost.

8. Popis izvora

Arhivski fondovi:

HR-HDA-1220, CK SKH

Novinski članci:

„Kakav socijalizam želimo“, *Komunist*, 7. srpnja 1989.

„Kakva pravila igre?“, *Komunist*, 21. srpnja 1989.

„Demokracija-ključ reformi“, *Komunist*, 21. srpnja 1989.

„Bez nadglasavanja u bitnim stvarima“, *Komunist*, 6. listopada 1989.

„Ideološki kalupi budućeg razvoja“, *Komunist*, 20. listopada 1989.

„Neposredni utjecaj članstva na kadrovsku politiku“, *Komunist*, 20. listopada 1989.

„Propušteno treba nadoknaditi“, *Komunist*, 20. listopada 1989.

„Utvršeni dokumenti za 11. kongres SKH“, *Komunist*, 24. studenog 1989.

„Demokratski socijalizam - stvaralačko i pluralističko društvo“, *Komunist*, 15. prosinca 1989.

„Kongres korjenitih političkih i kadrovskih promjena“, *Komunist*, 15. prosinca 1989.

„Kakvom partijom u višestranački sistem“, *Komunist*, 15. prosinca 1989.

„Odgodene radikalne promjene“, *Komunist*, 15. prosinca 1989.

„Osmišljavanje političkih inicijativa“, *Komunist*, 22. prosinca 1989.

„Poštivati političku volju građana“, *Komunist*, 29. prosinca 1989.

„Raskid, ili novi početak“, *Komunist*, 2. veljače 1990.

„Izborni program“, *Komunist*, 2. ožujka 1990.

9. Popis literature

- Beyme, Klaus von. *Transition to Democracy in Eastern Europe*. Basingstoke: Macmillan Press, 1996.
- Bilandžić, Dušan. *Povijest izbliza – memoarski zapisi 1945.-2005*. Zagreb: Prometej, 2006.
- CK SKJ. *Konferencija SKJ, Beograd 29-31. maj 1988. Jačanje vodeće idejno-političke uloge, jedinstva i odgovornosti Saveza komunista u borbi za izlazak iz društveno-ekonomske krize*. Beograd: Izdavački centar Komunist, 1988.
- Duda, Igor, ur. *Komunisti i komunističke partije: politike, akcije, debate. Zbornik odabranih radova s Trećeg međunarodnog znanstvenog skupa Socijalizam na klupi, Pula, 28-30. rujna 2017*. Zagreb-Pula: Srednja Europa – Sveučilište Juraj Dobrila u Puli, 2019.
- Duka, Zdenko. *Račan: Biografija*. Zagreb: Profil International, 2005.
- Dukovski, Darko. *Istra i Rijeka u Hrvatskom proljeću*. Zagreb: Alinea, 2007.
- Goldstein, Ivo. *Hrvatska 1918-2008*. Zagreb: EPH Liber, 2008.
- Goati, Vladimir. *Jugoslavija na prekretnici: od monizma do građanskog rata*. Beograd: Jugoslavenski institut za novinarstvo, 1991.
- Flere, Sergej; Rudi Klanjšek. *The Rise and Fall of Socialist Yugoslavia: Elite Nationalism and the Collapse of a Federation*. London: Lexington Books, 2019.
- Hudelist, Darko. *Banket u Hrvatskoj. Prilozi povijesti hrvatskog višestranačja 1989-1990*. Zagreb: Centar za informacije i publicitet, 1991.
- Huntington, Samuel P. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press, 1993.
- _____. *Treći talas: demokratizacija na izmaku dvadesetog veka*. Zagreb-Podgorica: Politička kultura – CID, 2004.
- Ishiyama, John T. „Communist Parties in Transition: Structures, Leaders, and Processes of Democratization in Eastern Europe.“ *Comparative Politics* 27/2 (1995): 147-166.
- Jakovina, Tvrtko; Martin Previšić, ur. *The Tito-Stalin Split 70 Years After*. Zagreb-Ljubljana: FF Press - Ljubljana University Press, 2020.
- Judt, Tony. *Poslije rata. Povijest Europe nakon 1945. godine, 2. dio*. Prev. Petar Vujačić. Zagreb: V.B.Z, 2022.

- Kasapović, Mirjana. *Demokratska tranzicija i političke stranke: Razvoj političkih stranaka i stranačkih sustava u Istočnoj Europi*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 1996.
- _____. „Teorije transformacije u Njemačkoj 1990-2000.“ *Politička misao* 3 (2000): 47-54.
- Linz, Juan; Alfred Stepan. *Demokratska tranzicija i konsolidacija: Južna Evropa, Južna Amerika i postkomunistička Evropa*. Prev. Đurica Krstić. Beograd: Filip Višnjić, 1998.
- Mark, James; Bogdan C. Iacob; Tobias Rupprecht; Ljubica Spaskovska. *1989: A Global History of Eastern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
- Matković, Hrvoje. *Povijest Jugoslavije: 1918.-1991.-2003*. Zagreb: Naklada Pavičić, 2003.
- O'Donnell, Guillermo; Phillipe C. Schmitter. *Tranzicija iz autoritarne vladavine: Provizorni zaključci o neizvjesnim demokracijama*. Zagreb: Centar za politološka istraživanja, 2006.
- Pauković, Davor. *Usred oluje: Politička tranzicija u Hrvatskoj 1989./90*. Zagreb: Srednja Europa, 2018.
- _____. „Posljednji kongres Saveza komunista Jugoslavije: uzroci, tijek i posljedice raspada.“ *Suvremene teme* 1/1 (2008): 21-33.
- Perović, Latinka; Husnija Kamberović; Nenad Makuljević; Božo Repe; Tvrtko Jakovina; Šerbo Rastoder, ur. *Jugoslavija: poglavlje 1980-1991*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2021.
- Pickering, Paula M.; Mark Baskin. „What is to be done? Succession from the League of Communists of Croatia.“ *Communist and Post-Communist Studies* 41/4 (2008): 521–540.
- Previšić, Martin, ur. *Breaking Down Bipolarity: Yugoslavia's Foreign Relations during the Cold War*. Boston: De Gruyter Oldenbourg, 2021.
- Radelić, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. -1991.: od zajedništva do razlaza*. Zagreb: Školska knjiga – Hrvatski institut za povijest, 2006.
- Skalnik Leff, Carol. „Democratization and Disintegration in Multinational States: The Breakup of the Communist Federations.“ *World Politics* 53/2 (1999): 205-235.
- Uzelac, Slobodan. *Na strani svojih. Pola stoljeća u hrvatskoj i srpskoj politici*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2023.
- Zidić, Igor, ur. *Hrvatska i Hrvatsko proljeće 1971*. Zagreb: Matica hrvatska, 2017.

Wozniack, Lynne; Michel Vale. „The Dissolution of Party-Union Relations in Spain.”
International Journal of Political Economy 22/4 (1992/1993): 73-90.

Sažetak

Savez komunista Hrvatske prošao je kroz niz promjena tijekom svog postojanja. Ove reforme pokazivale su potrebu za osluškivanjem reakcija odozdo. Koncem 1980-ih Jugoslavija se našla u sveopćoj političkoj, društvenoj, ekonomskoj i ideološkoj krizi iz koje se nije nazirao izlaz. U ovom diplomskom radu opisan je način na koji je Savez komunista Hrvatske ušao u svoju posljednju reformu za vrijeme monopola na vlast u Hrvatskoj i Jugoslaviji. Intelektualne i političke rasprave u rukovodstvu SKH i drugih društveno-političkih organizacija iznjedrile su koncept nestranačkog pluralizma kojim se SKH trebao suočiti s krizom legitimiteta. Vrh SKH je po tom pitanju bio podijeljen na dogmatsku i reformističku struju, ovisno o naklonjenosti prema tijeku i brzini promjena. Potonja strana je počela odnositi prevagu, velikim dijelom zbog pojačanih međunacionalnih trvenja u zemlji i autoritarnih nastojanja srpskog komunističkog vodstva, pa se u drugoj polovici 1989. u partijskom tisku i nastajućem javnom prostoru počelo sve više govoriti o višestranačju. SKH se na taj korak odlučio dan prije početka 11. kongresa u prosincu te godine. Na spomenutom kongresu SKH se odrekao svog monopola na vlast i proglasio prijevremene višestranačke izbore. U razdoblju od 11. kongresa do izbora, koji su održani u svibnju 1990., SKH se preobrazio iz masovne političke organizacije u demokratsku stranku koja se u konkurenciji s ostalima bori za vlast te se konačno odvojila od ostalih republičkih partija na 14. kongresu Saveza komunista Jugoslavije u siječnju 1990.

Ključne riječi: Savez komunista Hrvatske, Jugoslavija, višestranačje, nestranački pluralizam, Jedanaesti kongres SKH

Abstract

The League of Communists of Croatia went through a series of changes during its existence. These reforms showed the need to listen to reactions from below. At the end of the 1980s, Yugoslavia found itself in a general political, social, economic, and ideological crisis from which there was virtually no way out. This thesis describes how the League of Communists of Croatia entered its last reform during the monopoly of power in Croatia and Yugoslavia. Intellectual and political debates in the management of LCC and other socio-political organizations gave rise to the concept of non-partisan pluralism, which LCC was supposed to face with a crisis of legitimacy. On this issue, the top of the LCC was divided into dogmatic and reformist currents, depending on their preference for the course and speed of change. The latter side began to prevail, largely due to increased inter-ethnic friction in the country and the authoritarian efforts of the Serbian communist leadership, so in the second half of 1989, the party press and the emerging public space began to talk more about the multi-party system. LCC decided to take this step the day before the start of its 11th Congress in December of that year. At the aforementioned congress, LCC renounced its monopoly on power and announced early multi-party elections. In the period from the 11th Congress to the elections, which were held in May 1990, LCC transformed from a mass political organization into a democratic party that competes with others for power and finally separated from the other republican parties at the 14th Congress of the Communist League of Yugoslavia in January 1990.

Key words: League of Communists of Croatia, Yugoslavia, multi-party system, non-party pluralism, Eleventh Congress of the LCC